

ISSN: 2706-6185
e-ISSN: 2709-4197

**ÜMUMİ FİLOLOGİYA ELMLƏRİNİN MÜASİR TƏLƏBLƏRİ
II BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**
Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnahın xüsusi buraxılışı

**MODERN REQUIREMENTS OF GENERAL PHILOLOGICAL SCIENCES
II INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**
Special issue of the Ancient Land International Scientific Journal

**Bakı, Azərbaycan
04 iyun 2026**

**ÜMUMİ FİLOLOGİYA ELMLƏRİNİN MÜASİR TƏLƏBLƏRİ
II BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

Qədim Diyar Beynəlxalq Elmi Jurnalın xüsusi buraxılışı

<https://doi.org/10.36719/2706-6185/II/BK/ÜFEMT/QD/2026>

**MODERN REQUIREMENTS OF GENERAL PHILOLOGICAL SCIENCES
II INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE**

**Special issue of the Ancient Land International
Scientific Journal**

04 iyun 2026

Beynəlxalq indekslər

Indexing & Abstracting Services

©Jumalda çap olunan materiallardan istifadə edərkən istinad mütləqdir.

© It is necessary to use reference while using the journal materials.

© philology.isc@gmail.com

© info@aem.az

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr

Assoc. Prof. Dr. Yeganə QƏHRƏMANOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti / Azərbaycan

Sədr müavinləri

Prof. Dr. Qulu MƏHƏRRƏMLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Adel SEDDİK, Kral Salman Beynəlxalq Universiteti / Misir

Məsul katib

Assoc. Prof. Dr. Aydan XƏNDAN, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan

Üzvlər

Prof. Dr. Məhərrəm MƏMMƏDLİ, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Cihan ÖZDEMİR, Biləcik Şeyx Edebalı Universiteti / Türkiyə
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Biznes Universiteti / Litva
Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Rüşət RÜSTƏMOV, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Səhər ORUCOVA, Bakı Dövlət Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Saodat MUXAMEDOVA, Daşkənd Dövlət Özbək Dili və
Ədəbiyyatı Universiteti / Özbəkistan
Prof. Dr. Elçin İBRAHİMOV, Qarabağ Universiteti / Azərbaycan
Prof. Dr. Nigar VƏLİYEVA, Azərbaycan Dillər Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. İosefina BLAZSANİ-BATTO, Rumin Dili və Mədəniyyəti
Mərkəzi / Rumıniya
Assoc. Prof. Dr. Ülviyyə HÜSEYNOVA, Bakı Dövlət Universiteti /
Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Elçin İSMAYILOV, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası
/ Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevinc SADIQOVA, Azərbaycan Dövlət Pedaqoji
Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Sevdə AXUNDOVA, Bakı Slavyan Universiteti / Azərbaycan
Assoc. Prof. Dr. Afaq ZEYNALOVA, Azərbaycan Texniki Universiteti /
Azərbaycan

THE ORGANIZING COMMITTEE

Chairman

Assoc. Prof. Dr. Yeganə GAHRAMANOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan

Deputy chairmen

Prof. Dr. Gulu MAHARRAMLI, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Adel SEDDIK, King Salman International University / Egypt

Executive secretary

Assoc. Prof. Dr. Aydan KHANDAN, Baku State University / Azerbaijan

Members

Prof. Dr. Maharram MAMMEDLI, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Cihan OZDEMIR, Bilecik Sheikh Edebali University / Turkey
Prof. Dr. Vidas KAVALIUSKAS, Vilnius Business University / Lithuania
Prof. Dr. Abbas ABBASOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Rufat RUSTEMOV, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Sahar ORUCOVA, Baku State University / Azerbaijan
Prof. Dr. Saodat MUKHAMEDOVA, Tashkent State University of Uzbek Language and Literature / Uzbekistan
Prof. Dr. Elchin IBRAHIMOV, Karabakh University / Azerbaijan
Prof. Dr. Nigar VALIYEVA, Azerbaijan University of Languages / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Iosefina BLAZSANI-BATTO, Center for Romanian Language and Culture / Romania
Assoc. Prof. Dr. Ulviyya HÜSEYNOVA, Baku State University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Elchin ISMAYILOV, Azerbaijan National Academy of Sciences / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevinj SADIGOVA, Azerbaijan State Pedagogical University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Sevda AXUNDOVA, Baku Slavic University / Azerbaijan
Assoc. Prof. Dr. Afag ZEYNALOVA, Azerbaijan Technical University / Azerbaijan

Evolution of Turkological Thought: The Significance of the First All-Union Turkological Congress in the Past and Present

Nigar Valiyeva

Keywords: *Turkic world, political and cultural context, Turkism, Latin-based alphabet, common Turkish terminology*

Açar sözlər: *Türk dünyası, siyasi və mədəni kontekst, türkçülük, latin qrafikalı əlifba, ortaq türk terminologiyası*

It is known that the First All-Union Turkological Congress was attended by 111 delegates representing scientific and public organizations of the Turkic-speaking republics and regions of the Soviet Union, as well as 20 foreign guests. Although the majority of the 131 people were representatives of the Turkic peoples, there were also Turkologists from Russia, Germany, France, Hungary, and Ukraine. Despite their differences in nationality, the sincerity, scientific conscience, and intellectual responsibility they demonstrated at the meeting, as well as the high-level scientific reports they presented, made them seem like representatives of the Turkish people and an integral part of this great culture. Their participation, which transcended national borders, and the depth and objectivity of their reports further increased the overall scientific burden and prestige of the congress.

Azerbaijan University of Languages, Doctor of Philology, Baku, Azerbaijan
E-mail: nigar_valiyeva@yahoo.com

The goals and decisions of the First Turkological Congress were evaluated and studied in depth as a rare historical event that played an important role in the history of our people and the Turkic world during the period of Azerbaijan's state independence. Here are the following main conclusions and provisions:

1. The Turkological Congress sought both scientific progress and cultural advancement in the history of the Turkic peoples. This congress, as a whole, is written as a historical event that sheds light on the common values and scientific and cultural progress in the history of the Turkic countries and societies.

2. Indeed, despite the limited opportunities and ideological frameworks of the time in which it was held, this congress was notable for the unparalleled dedication of its national intellectuals and the civilized attitude of Turkologists from foreign nations to the history and culture of the Turkic peoples. In February-March 1926, the capital of Azerbaijan witnessed not just an international scientific conference, but a large-scale festival that demonstrated to the world the richness of the cultural and spiritual heritage of the entire Turkic world, a forum of historic decisions that paved the way for the next rise.

3. Azerbaijani intellectuals contributed to the Turkological Congress. About 20 prominent intellectuals of our country participated in the serial assembly. Bekir Chobanzadeh's reports on "Synthesis of Vowels and Consonants in the Phonetics of Turkic Languages" and Hanafi Zeynalli's reports on "Language of Instruction in Schools" gave an important direction to the course of the congress. They proposed studying Turkic languages based on common principles and creating modern teaching methods.

4. After the congress, the alphabet issue was resolved in this way. A year later, by the decision of the USSR Central Executive Committee dated May 11, 1927, the Central Committee of the Turkish Alphabet with Latin script was organized and Samad Aghamalioglu was appointed chairman. In 1928, an organization called the All-Union “Turkish Alphabet Committee” was established, and discussions of new alphabet projects began. A number of Turkic peoples of the USSR, including Azerbaijan, adopted the Latin script. Turkey also switched to this alphabet. The Soviet leadership seeing that it was impossible to communistize Turkey, and on the contrary, fearing that the new alphabet would bring them closer to the Turkic peoples, switched the Soviet Turks to the Cyrillic script. This alphabet game and the destruction of the majority of intellectuals who participated in the Turkological Congress 11 years later mean that the Baku Majlis is an ideological trap. The communist leadership of Moscow wanted to win over Turkey and other Eastern nations by portraying itself as a friend and protector of the Turkic-Muslim peoples. Seeing that the red empire dominated by Russia continued the policies of the Romanovs, Turkey went its own way. In the approaching World War, the Kremlin, seeing Turkey and Turkism as enemies, eliminated Soviet Turkologists and Turkology.

Replacing the Latin script with the Cyrillic alphabet meant creating a gap between Turkey and the rest of the world. At the same time, Moscow identified the name of the Turkic people, the original owners of Azerbaijani land, with a geographical location in order to make them forget their historical identity. It is true that this naming took place by force. But since Turkic peoples have historically separated and received different names, the Azerbaijani Turks had to receive a suitable name at some point. The fact that the Ottoman state was called Turkey and its people were called Turks during the Republic period

made it impossible for two peoples, who had different status in all categories of language, to bear the same name. Therefore, the attempt to re-name the Azerbaijani language as Turkish during the years of independence was unreasonable and not supported in society. Moreover, the fact that the name Azerbaijani language is used in the geography of Azerbaijan does not deny that this language belongs to the Turkic language family.

5. Behind the scientific discussions were hidden political considerations. Linguists and historians are expressing new ideas about both the visible and invisible aspects of the First Turkological Congress, which has been held for 100 years. The visible aspect is that at this scientific meeting they discussed the scientific and cultural unity of Turkism. The invisible side of the congress was that the Soviet regime used the gathering to expose and “neutralize” “nationalists”. Although the congress was ostensibly scientific in nature, there were serious ideological tensions behind it. The idea of common cultural and scientific cooperation among the Turkic peoples was identified with the concept of “pan-Turkism” for Moscow. The proximity of Turkic languages, the emphasis on common roots, and issues of cultural integration were viewed as potential threats by the Soviet leadership. In particular, issues such as the idea of switching to a common Latin alphabet, the study of Turkic languages in a single system, and the mutual influence of national literatures later became one of the ideological foundations of waves of repression. The First Turkological Congress was the beginning of both a great intellectual upsurge and a national tragedy.

6. A.N.Samoilovich’s report describes a methodological turning point in the development of the science of Turkology. From the first sentences, he clearly states that the study of Turkic peoples should no longer be the work of researchers alone, but of collectives. This idea, in fact, means that Turkological research

has moved from the “romantic individual stage” to a systematic stage. The goal here is not only the description of the language, but also the multi-criteria reconstruction of the historical-ethnographic map. In his report, Samoilovich chooses the principle of explanation on the geographical map as the basis from a methodological point of view. His works on the grammar of Turkic languages were significant for the systematization of linguistic norms discussed in Baku. This shows that language is not just a fact of phonetics and grammar, but also a structure closely linked to territory, culture, history, and migration. A.N.Samoylovich played an important role in integrating Soviet Turkology with the practical tasks of language construction in Azerbaijan and other Turkic republics.

7. Research shows that the First Baku Turkological Congress (February 26 – March 5, 1926) became a crucial stage in the history of Turkology, consolidating the shifts in the culture of the Turkic peoples of the USSR, in addition to being a scientific and practical assembly, also had a political nature. The meeting shed light on the paths of scientific cooperation, national self-awareness, and cultural integration among the Turkic peoples living in the USSR, and in a certain sense it achieved this. The identification of common points of national-building ideas by prominent Turkologists and intellectuals from Kazakhstan, Uzbekistan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, Tatarstan, Bashkortostan, Crimea, Yakutia, and other Turkic lands at the congress shed light on a great future. Now we see this light more clearly and appreciate it with gratitude.

Held in Baku the First All-Union Turkological Congress is a public event that opens broad horizons for the scientific and cultural unity of the Turkic peoples and the development of common national and spiritual values.

The First Turkological Congress, one of the most important scientific, literary and cultural events in the history and destiny of the Turkic peoples, constitutes the culmination of the enlightenment movement planned by intellectuals since the 19th century. This congress, which laid the foundation for a new stage in the cultural integration of the Turkic peoples, is considered an expression of the aspirations and ideals of the Turkic enlightened intellectuals.

Muxtariyyət illərində Naxçıvanda folklorşünaslığın inkişaf istiqamətləri

Sədaqət Nemətova

Açar sözlər: *Muxtariyyət, folklorşünaslıq, ənənə, antologiya, horamallar*

Keywords: *Autonomy, folklore study, tradition event, anthology, horamallar*

Son 90 ilin nəticələri folklorun toplanması, nəşri, tədqiqi işinin Naxçıvan modelindən bəhs etməyə geniş meydan açır. Folklor milli yaddaşdır. S.Rzasoy yazır ki, milli yaddaş etnosun “düşüncə sxemləri” və “davranış formullarından” təşkil olunur (Əfəndiyev, 1981, s. 15). Məhz bu “düşüncə sxemləri”, “davranış formulları” çox ciddi ənənə hadisəsidir. Folklor mətnlərinin toplanma, araşdırma səviyyəsi ənənəyə münasibətlə şərtlənir. Məlumdur ki, Naxçıvanda folklor mətnlərinin toplanıb çap olunması tarixi XIX əsrin ikinci yarısı ilə bağlıdır.

R.Babayev qeyd edir ki, bölgədə folklor mətnlərinin toplanma, nəşr, tədqiq tarixini üç mərhələdə nəzərdən keçirmək (1920-ci ilə qədərki dövr; sovet dönəmi; müstəqillik illəri) milli –mənəvi dəyərlərimizin bərpasına münasibətin bəzi cəhətlərini aşkarlamağa imkan verir (Babayev, 2008, s. 3). Birinci mərhələdə, məlumdur ki, digər xalqların da nümayəndələri bölgədə folklor mətnlərinin toplanması, nəşri ilə məşğul olmuşlar.

Naxçıvan Dövlət Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan, Azərbaycan
E-poçt: sedaqetnemet@gmail.com

Onların fəaliyyətində müəyyən maraqlar (imperiya maraqları, ekzotik maraqlar) əsas şərt idi. Məhz elə buna görə də onlar bölgədə qeydə alınan mətnlərə fərqli istiqamətlərdən yanaşırdılar. Bu dövrdə milli ziyalıların fəaliyyəti ilə folklorşünaslığımızın təməl daşları qoyulurdu. Aşıq Abbas haqqında ətraflı məlumat verilmiş, üç minə qədər atalar sözü və məsəl toplamış, bir sıra mətbuat orqanlarında yazılar dərc etdirmiş Eynəli Sultanovu tədqiqatçılar çox haqlı olaraq, “milli folklorşünaslığın ilk cəfəkeş yaradıcılarından biri” kimi dəyərləndirmişlər (Qasimov, 2011, s. 63).

Nehrəm kənd məktəbinin müəllimi Kərimbəy İsmayılovun da bu sahədəki xidmətləri araşdırmaçıların diqqətindən kənar qalmamışdır. Naxçıvan öz müxtariyyətinə qovuşduqdan sonra bölgədə folklor mətnlərinin toplanması, nəşri, tədqiqi işi daha sistemli xarakter alır. Bakıdan Naxçıvana gələn folklorşünaslar burdakı folklor mühiti ilə yaxından tanış olur, dastanlarımızı, nağıllarımızı, əfsanə və rəvayətlərimizi toplayırlar. Məhz onların fəaliyyəti nəticəsində bölgədə zəngin folklor mühitinin incəlikləri, özəllikləri aşkara çıxır. Toplanan haxıştalar, bayatılar, mahnılar nəşr etdirilir, tədqiq olunur. Maraqlıdır ki, həmin illərdə toplanan mətnlərin bir qismi horamallar adı ilə nəşr etdirilmişdir. Sonralar biz folklor janrları arasında belə bir ada təsadüf etmirik. Araşdırmalardan aydın olur ki, horamallar kəndlilər çüt sürəndə oxuduqları mətnlərdir. Deməli, holavalarının bölgənin bəzi yerlərində horamal adlandırılması nəticəsinə gəlmək olur (Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru, cild. 1, 2010).

Bu dövrdə Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö Cəmiyyətinin Naxçıvan Şöbəsi də folklor mətnlərinin toplanmasına xüsusi həssaslıq və diqqət göstərir. M.H.Təhmasibin Naxçıvan folklorunun toplanması, nəşri sahəsində fəaliyyəti misilsizdir. Görkəmli folklorşünasın “Xalq ədəbiyyatında mövsüm və

mərasim nəğmələri” adlı fundamental əsərində (Əlizadə, 1930, s. 18-98) bölgə ilə bağlı çox ciddi məsələlərə toxunulur. Əsərdəki “Ata – baba günü mərasimi”ndə Naxçıvandakı adət-ənənələr əsas qaynaqdır. Onun “Adət, ənənə, mərasim, bayram” adlı məqaləsində də eyni vəziyyətlə rastlaşırıq (Əlizadə, 1930, s. 107–116).

M.H.Təhmasibin “Azərbaycan xalq ədəbiyyatında div surəti” məqaləsində (Əlizadə, 1930, s. 124–142) Naxçıvandan – Bağır Qədimovdan toplanmış “Şahzadə Mütalib” nağılından da ətraflı söz açılır. Müstəqillik illərinə qədər folklorun öyrənilməsi işinə sovet ideologiyasının vurduğu zərbələri də qeyd etmək lazımdır. Məsələn, tanınmış alim H.Əlizadənin “Oktyabr inqilabı və el ədəbiyyatı” adlı məqaləsi bu gün təkcə təəssüf hissləri doğurmur. Alim öz məqaləsində sovet ideologiyasının diktəsini əsas götürür, yazırdı ki, məlum olduğu üzrə el ədəbiyyatı dini əfsanələr, mövhum fikirləri, yanlış təsəvvürlər, çürük, bədbin fəlsəfələr ilə başdan-başa dolu olur. Zira ağaları, bəyləri, xanları, varlıları, qoçuları, xalqı canavarcasına çalıb-çapan qaçaqları mübaliğəli bir halda tərif və təsvir etmək... el ədəbiyyatının əsas mövzusunun, əsas məfkurəsini təşkil edir (Təhmasib, 2010, s. 23).

Şübhəsiz ki, milli dəyərlərin əsas daşıyıcısı olan folkloru bu cür münasibət sovet ideologiyasının milli yaddaşı zədələməyə, süni surətdə dəyişdirməyə yönəldilən tədbirlərindən idi. Bu dövrdə folkloru milli düşüncənin ağırlıq mərkəzlərindən biri kimi yanaşan folklorşünasların fəaliyyətləri nəticəsində şifahi ədəbiyyatımız özünü, sözünü qoruyurdu. Folklorun ümumətə hadisəsi olması da bu yönümdən mühüm şərtlərdən idi (Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru (Vol. 1), 2011).

Fikrimizcə, muxtariyyət illərində Naxçıvanda folklorşünaslığın əsas istiqamətlərindən bəhs edərkən bu məsələlərə xüsusi diqqət yetirmək lazım gəlir. M.H.Təhmasib, M.Seyidov, Ə.Axundov, İ.Abbasov, O.Əliyev, S.Paşayev, M.Cəfərli və başqaları öz araşdırmalarında bölgədən toplanmış nümunələri də tədqiqata cəlb etmiş, maraqlı elmi nəticələr əldə olunmuşdur. Müstəqillik illərində folklorun öyrənilməsi işi milli müstəviyə köçürülür, bu əsasda, qənaətimizcə, folklorşünaslıq elmimiz özünün yeni mərhələsinə qovuşur. Əlincəçay və Giləncay folklorunun bədii özünəməxsusluqları, Naxçıvan əfsanələri, bayatıları, Gəmiqaya təsvirləri, bölgə folklorunun regional xüsusiyyətləti və s. ayrıca tədqiqat obyektinə çevrilir. Məhz bu tədqiqatlar nəticəsində bölgə folklor mühitinin elmi mənzərəsi yaradılır.

“Azərbaycan folkloru antologiyası”nın Naxçıvana həsr olunmuş I kitabı, “Naxçıvanın hikmət xəzinəsindən”, “Söz karvanı”, “Şərur folkloru”, “Yol gələr Ordubada”, “Xalq yaddaşının izləri”, “Azərbaycan nağılları. Naxçıvan”, “Naxçıvan bayatıları”, “Naxçıvan folkloru”, “El sözü, yurd yaddaşı” və başqa kitabların nəşri folklorun öyrənilməsi sahəsində çox ciddi addımlara çevrilir. “Naxçıvan maniləri” kitabının Tükriyədə, “Naxçıvan nağılları”nın Təbrizdə çap olunması da mühüm hadisələr idi. “Naxçıvan folklor antologiyası” üç cildliyinin (2010-2012-ci illər) yaratdığı əks-ədə birbaşa bölgə folklor mühitinin zənginliyi ilə şərtlənir. Həmin nəşrin birinci cildində 26, ikinci cildində 33, üçüncü cildində 36 janrda nümunələrin təqdim edilməsi fikrimizə parlaq sübutdur.

Məhz muxtariyyət illərində Naxçıvanda folklor mətnlərinin toplanması, nəşri və tədqiqi bir daha göstərdi ki, bölgədə folklor təfəkkürü olduqca güclü və zəngindir, bu mətnlər bölgənin keçdiyi tarixi yolun bədii salnaməsidir (Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru cild. 1), 2012).

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru (cild. 1). (2010). Əcəmi.
2. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru (cild. 2). (2011). Əcəmi.
3. Azərbaycan folkloru antologiyası. Naxçıvan folkloru (cild. 3). (2012). Əcəmi.
4. Babayev, R. (2008). *Naxçıvan folkloru: Bəşərlik, türklük, regionallıq*. Elm.
5. Qasimov, C. (2011). *Azərbaycan folklorşünaslığı və sovet totalitarizmi*. Nurlan.
6. Təhmasib, M. H. (2010). *Seçilmiş əsərləri* (cild. 1). Mütərcim.
7. Əfəndiyev, P. (1981). *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı*. Maarif.
8. Əlizadə, H. (1930). Oktyabr inqilabı və el ədəbiyyatı. *Azərbaycanı öyrənmə yolu*.

Klassik normalardan müasir diskursa doğru

Lalə Əsədova

Açar sözlər: dil, məlumat, yeni, köhnə, norma

Keywords: language, information, new, old, norm

Məqalədə məlumatın strukturu, klassik normalardan müasir diskurs tələblərinə uyğun informasiya şərtləri tədqiq edilir. Danışanın dinləyənə mesaj göndərmək üçün cümlələri necə təşkil etdiyi, xüsusilə də məlum/arxa plan məlumatlarını yeni/ön planda olan məlumatlardan alması prosesi araşdırılır. Məqalədə tədqiq olunan köhnə və yeni məlumat yerləşdirilməsi (yaxud ötürülməsi) diskursun (mətnin) koheziv təşkilində mühüm rol oynayır və bu problem məqalədə xüsusi olaraq işıqlandırılır. Bu proses həmçinin diskursda vacib və ya yeni olanları vurğulamaq üçün sintaksisə, söz sırasına və prosodiyaya təsir göstərir.

Dilçilikdə informasiya nəzəriyyəsi, K. Şennonun əsasını qoyduğu ünsiyyətin riyazi modellərini dili bir kod kimi təhlil etmək üçün tətbiq edilən bir nəzəriyyədir və səmərəliliyə, proqnozlaşdırıla bilənliyə və informasiya məzmununa diqqət yetirir. O, dilin qeyri-müəyyənliyi minimuma endirməklə və sözlər, fonemlər və sintaksis kimi vahidlər arasında informasiya yükünü balanslaşdırmaqla ünsiyyəti necə optimallaşdırdığını ölçür.

Azərbaycan Dillər Universiteti, pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, Bakı, Azərbaycan
E-poçt: lalyasad@gmail.com

İnformasiya nəzəriyyəsi ünsiyyətin riyazi nəzəriyyəsi kimi qəbul edilir və "informasiya" sözünün müasir mənasının mənşə hesab edilir (Shannon, 1948, s. 379).

“Ünsiyyətin əsas problemi, bir nöqtədə seçilmiş mesajın tam və ya təxminən təkrarlanmasıdır” (Shannon, 1948, s. 380).

İnformasiya ünsiyyətdə sərf olunan səyin ən sadə anlayışı ilə müəyyən edilir: göndərməli və qəbul edilməli olan siqnalların uzunluğu. İnformasiya nəzəriyyəsi daha səmərəli telekommunikasiya sistemlərinin dizaynında ən çox köməkçi olsa da, sözlərin nisbi tezliyi, sözlərin uzunluğu və oxu sürəti ilə bağlı linqvistik tədqiqatlara da təkan vermişdir.

M.A.K. Həlidayin dil inkişafı nəzəriyyəsi funksiyaya əsaslanır. M.A.K. Həliday iddia edir ki, dil inkişafı uşaqların zamanla “necə mənə ifadə etməyi öyrəndikləri” bir prosesdir (Halliday, 2014, s. 98). Uşaqlar mənalı vəziyyətlərdə başqaları və ətrafları ilə qarşılıqlı əlaqədə olduqda, dili hərəkətlərinə bağlaya bilirlər. Dil, sözlər uşaqların etdikləri ilə əlaqəli olduqda və etiketlər/sözlər ilə hərəkətlər/anlayışlar arasında mənalı əlaqələr qurulduqda, fəaliyyətlər zamanı öyrənilir. M.A.K. Həliday, kiçik uşaqların söhbətlərində rast gəlinən dilin yeddi funksiyasını müəyyən etmişdir. Dilin bu yeddi funksiyasına aşağıdakılar daxildir:

İnstrumental - Uşaqlar şəxsi ehtiyaclarını ödəmək və ya bir şeyə nail olmaq üçün dildən istifadə edirlər. Məsələn, ac körpə yemək almaq üçün ağlayır.

Tənzimləyici - Uşaqlar başqalarının davranışlarını idarə etmək üçün dildən istifadə edirlər. Məsələn, kiçik bir oğlan anasından ona oyuncaq almasını xahiş edir.

Ünsiyyətçi - Uşaqlar başqaları ilə yola getmək üçün dildən istifadə edirlər. Məsələn, kiçik bir qız utancaq bir qızdan onunla oynamasını xahiş edir.

Şəxsi - Uşaqlar özləri haqqında danışmaq üçün dildən istifadə edirlər. Məsələn, idmanla maraqlanan kiçik bir oğlan öz-özünə necə çıxış etdiyi barədə şərh verir.

Evristik - Uşaqlar dildən şeylər haqqında məlumat əldə etmək və ya şeylər haqqında məlumat əldə etmək üçün istifadə edirlər.

Xəyalpərəst - Uşaqlar dildən iddia etmək və ya inandırmaq üçün istifadə edirlər.

İnformativ - Uşaqlar məlumatı başqalarına çatdırmaq üçün dildən istifadə edirlər (Halliday, 2014, s. 101).

Məlumat verdiyimiz kimi məlumat dil vasitəsilə ötürülür və bununla ünsiyyət reallaşır. Dil vasitəsilə baş tutan ünsiyyət düşüncələrin, niyyətlərin və hisslərin məlumatı göndərəndən qəbul edənə (məlumatı) ötürmə (çatdırma) prosesidir (Gleick, 2011, s. 90). Başqa ünsiyyət növlərindən fərqli olaraq, insan dili məhsuldar və yerdəyişmə istiqamətində olur. Bu onu ifadə edir ki, bu zaman yaxın ətraf mühitində mövcud olmayan vasitələr (şeylər) haqqında danışa bilərik. Məlumat kodlaşdırma və dekodlaşdırma şəkildə ola bilər (Chomsky, 2012). Kodlaşdırma və dekodlaşdırma zamanı danışan zehni konsepti linqvistik signala (səs və ya mətn) kodlaşdırır və dinləyən həmin signala zehni məlumata çevirir. Ünsiyyətin uğurlu olması üçün hər iki tərəf ortaq bir kodu (bu sintaksisk, lüğət, qrammatika və s.) paylaşmalıdır.

Ünsiyyətdən dilin bir neçə funksiyası olduğu bildirilir:

Təsirli ünsiyyət praqmatikada (kontekstin mənaya necə təsir etməsi) xüsusi olaraq əks olunur. Praqmatikada əks olunan ünsiyyət müəyyən vəziyyətlərdə müşahidə oluna bilər. Məsələn, danışq aktı nəzəriyyəsi. Bu C.Ostinnin təklif etdiyi bir nəzəriyyədir və ünsiyyətin müəyyən edilməsində mühüm rol oynayır. C.Ostin yazır: *“Biz ünsiyyət zamanı fərqli hərəkətlər yerinə yetiririk, məsələn, vəd vermə, üzr istəmə, yaxud elan etmə və s.”* (Austin, 2011, s. 98).

P.Qraysın iddiası ilə belədir ki, təsirli ünsiyyət əsasən iştirakçıların əməkdaşlıq etməsindən asılıdır. Təsirli ünsiyyətdə dörd prinsip əhatə olunur: keyfiyyət, miqdar, əlaqə, hərəkət. Keyfiyyətdə dürüst olma, miqdarda kifayət qədər məlumat vermə (lakin həddindən artıq olmama şərilə), əlaqədə uyğunluq olması), hərəkətdə isə aydınlıq və sıra əks olunur (Grice, 1988, s. 194). Sistemli funksional dilçilikdə M.A.K.Həliday, dilin “İnformasiya Strukturu nəzəriyyəsi”-nin bir hissəsi olaraq Verilmiş (Köhnə) (old) və Yeni (new) məlumat anlayışlarını təqdim etmişdir. Bu, mesajları dinləyənin asanlıqla izləməsini təmin etmək üçün irəli sürülən bir aspekt kimi qəbul olunur.

M.A.K.Həlidayın *köhnə və yeni məlumatlar* çərçivəsini belə izah etmək olar (Abdullayev, 2011):

1) Konseptin müəyyən edilməsi:

Bu alimin düşüncəsinə görə, “cümlə” yalnız qrammatik struktur deyildir, o, həm də məlumat vahidlərinə bölünmüş *mesajları* ehtiva edir.

Danışanın dinləyəne artıq məlum olan kimi təqdim etdiyi məlumat “Verilmiş məlumat (köhnə)” kimi adlandırılır. Bu, əvvəlki kontekstdən, ətraf mühətdən və yaxud ümumi ortaq biliklərdən “bərpa edilə bilən” məlumatdır.

Dinləyəne hələ məlum olmayan məlumat isə “Yeni” məlumat kimi təqdim edilir. Yeni məlumat ilk dəfə təqdim olunur və yaxud danışanın vurğulamaq istədiyi mesajın “məqamıdır” (Halliday, 2014, s. 106).

2. Məlumatın bağlılığı:

M.A.K.Həliday yazır ki, danışq ingilis dilində iki məlumat ehtiva edilir: Köhnə və Yeni məlumat. Danışq ingilis dilində müşahidə olunan bu məlumat intonasiya (prosodiya) vasitəsilə reallaşır. Bu zaman “Məlumat Bölməsi”-ndə diqqəti ehtiva edən nitq bloku əks olunur. Həmçinin, intonasiya zamanı yeni məlumat adətən tonda dəyişikliklə (“tonik vurğu”) müşahidə

olunur.Məsələn: “*I saw a dog*” cümləsində “dog” vurğulu olduğu halda yeni məlumat kimi qəbul olunur.

3. Verilmiş (köhnə) və Yeni məlumat və yaxud tema və rema.

4. “Verilmiş-Əvvəl-Yeni” prinsipi:

M.A.K.Həliday ingilis dilində təbii “işarələnməmiş” (standart) bir axın olduğunu müşahidə etdiyini yazır:

1. Biz təməl yaratmaq üçün *verilən* şeydən başlayırıq.

2. Mesajın ən yüksək nöqtəsini təqdim etmək üçün “*Yeniliklər*” bölməsi ilə bitiririk.

Əgər danışan Yeni məlumatı cümlənin əvvəlinə qoyursa, bu xüsusi vurğu və ya kontrast üçün istifadə edilən *İşarələnməmiş Fokus* adlanır: *Maryam broke the vase.*

M.A.K.Həlidayın Köhnə və Yeni məlumatlarını anlamaq yazıçılara və natiqlərə kömək edir.

Bu məsələnin (Köhnə və Yeni məlumatın) vacib olmasının müəyyən şərtləri vardır:

1) Koheziya yaratmaq: Bir cümlənin "Yeni" məlumatını digər cümlənin "Verilmiş" məlumatına çevirməklə cümlələri birləşdirmək.

2) Koqnitiv yükü idarə etmək: Dinləyəni eyni anda çoxlu yeni məlumatla yormaqdan çəkinmək.

3) Aydınlığı təmin etmək: Dinləyəni "arxa plan" detalları ilə "əsas məqam" arasında fərq qoymağa kömək etmək.

M.A.K.Həlidayın nəzəriyyəsi göstərir ki, ünsiyyət tanış olanı (Verilən) məlumatlandırıcı ilə (Yeni) balanslaşdırmaqla dinləyənin gözləntilərini idarə etmək prosesidir. Bu tarazlıq həm cümlə quruluşu, həm də səs vurğusu vasitəsilə əldə edilir.

Tədqiqatımızdan görünür ki, dilin leksik bazası haqqında olan mövcud olan klassik nəzəriyyələr (Köhnə məlumat) müasir dil proseslərini izah etməkdə əsas rol oynasa da, görünür ki, innovative dil elementləri bu strukturu dinami şəkildə dəyişdirir (Yeni məlumat). Bu da onu göstərir ki, ənənəvi koheziya

vasitələri ilə müasir diskurs tələbləri arasında üzvi bir bağlılıq vardır (Zipf, 1988).

Ədəbiyyat

1. Abdullayev, Ə. (2011). *Aktual üzvlənmə: Mətn və diskurs*. Zərdabi LTD.
2. Austin, J. L. (2011). *How to do things with words* (5th ed.). Oxford University Press.
3. Chomsky, N. (2012). *Language and mind* (4th ed.). Harcourt Brace Jovanovich.
4. Gleick, J. (2011). *The information: A history, a theory, a flood*. Pantheon Books.
5. Grice, P. (1988). *Studies in the way of words*. Harvard University Press.
6. Halliday, M. A. K. (2014). *An introduction to functional grammar*. Edward Arnold.
7. Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *Bell System Technical Journal*, 27(3), 379–423.
8. Zipf, G. K. (1988). *Selected studies of the principle of relative frequency in language* (5th ed.). Harvard University Press.

Naxçıvan aşığı mühiti XX əsrdə

Təranə Qəbulova

Açar sözlər: aşığı mühiti, Naxçıvan, aşığı poeziyası, folklor nümunələri, yaradıcılıq

Keywords: ashug environment, Nakhchivan, ashug poetry, folklore examples, creativity

Azərbaycan aşığı ədəbiyyatı və aşığı sənəti keçdiyi hər dövrdə özünəməxsus inkişaf yolu ilə yaddaşlarda qalmışdır. Naxçıvan aşığı mühitinin ən parlaq dövrü, heç şübhəsiz, XX əsrdir. XX əsr aşığı yaradıcılığı digər əsrlərə nisbətən daha çox inkişaf etmişdir. Həm də bu əsrdə yaşayıb yaranan aşıqların əsərlərinin xeyli qismi günümüzdə qədər gəlib çatmışdır. XX əsr aşığı nümayəndələri digər əsrlərlə müqayisədə çoxluq təşkil edir. Bu əsrdə aşığı yaradıcılığında keyfiyyətə də bir çox yeniliklər baş vermişdir. Xüsusən dastan yaradıcılığının inkişafı və ifasını qeyd etmək olar.

Bundan başqa XX əsr Naxçıvan aşığı mühitində aşıqların harada yaşamalarından asılı olmayaraq bir-biri ilə əlaqə saxlamaqla bərabər aşığı sənətinin sirlərini də qarşılıqlı olaraq öyrənmişlər. “Hər bir ərazinin istər məhəlli [lokal] olsun, istərsə də regional, onun ən qədim tarixi məişəti haqqında ilkin bilgiler öncə xalqın mifik təfəkküründə və düşüncəsində əbədiləşən folklor nümunələrində bu günümüzdə qədər gəlib çatıb” (Azərbaycan folkloru, 2006, s. 12).

Günümüzdə gəlib çatan folklor nümunələrini yaşatmaqda əsasən tədqiqatçıların üzərinə düşür. Çünki “ana dilinin sehrkar gözəlliyi, milli xarakterin ruhu və dərin mahiyyəti”(Azərbaycan dastanları, 2005, s. 3) folklor nümunələrində əks olunmuşdur. Burada önəmli olan məsələ aşıq ədəbiyyatının bölgələrdə, yəni aşıq mühitlərində necə inkişaf etməsi, yayılması və özünü təsdiqidir. Çünki Naxçıvan aşıqları doğulduqları bölgədə qalmayıb bir çox yerlərə səfərlər etmişlərdir.

Naxçıvan aşıq mühitinin görkəmli sənətkarları təkcə Azərbaycanda deyil, hətta bir çox ölkələrdə, o cümlədən qonşu ölkələrdə yaradıcılıqları, bacarıqları, məharətləri və ustalıqları ilə şöhrət qazanmışdılar. Çünki “aşıq hər zaman öz səsi, sazı, sözü ilə ürəklərdə yaşayan, geniş xalq kütlələrinə təsir etməyi bacaran sənətkar olmuşdur” (Təhmasib, 2010, s. 328). Bəlkə də deyilən bu müsbət keyfiyyətlərinə görə aşıqlar xalqın sevgisini qazanmış və sevilmişdir. Həmçinin aşıqlar xalq arasında yalnız qoşma, gəraylı deyən, dastan söyləyən el sənətkarları kimi deyil, həm də humanist, müdrik və zəki ustad, dar gündə yoxsulların dərdinə yanan, yol göstərən məsləhətçilər kimi də məşhur olmuşlar. Bu deyilənlərlə yanaşı aşıqlar həmçinin ağılı, bacarığı, xüsusi istedadı, geniş dünyagörüşü, təcrübəsi, hazırcavablığı ilə də hər yerdə, hər kəsin sevgisini və hörmətini qazanmışdır. Aşığın kimliyini görkəmli və istedadlı ustad Aşıq Ələsgər şeirlərinin birində belə tərənnüm edir:

Aşıq olub tərki-vətən olanın,
Əzəl başdan pür kəmalı gərəkdir.
Oturub durmaqda ədəbin bilə,
Mərifət elmində dolu gərəkdir (Babayev, 1970, s. 158).

Bildiyimiz kimi, aşıqlarda məharətin, bacarığın, söz ehtiyatının çoxluğu əsasdır. Çünki usta aşıqlar çox vaxt bədahətən şeir, qıfılbənd, gözəlləmə və s. deyir, yeri gəldikcə bir neçə aşıqla da

deyişirlər. Bunun üçün də onların usta olması, həm ifa etdiklərini, həm də öyrətdiklərini yaxşı seçməsi lazımdır. “Aşıq sənəti – ümumilikdə aşıq yaradıcılığının canıdır, qanıdır, sözün əsl mənasında, onun həyatıdır. Hər kəsi aşıqlıq sənətinə yönəldən, ilk növbədə onun məlahətli səsidir, onu aşıq kimi formalaşdıran əlindəki sazıdır. Aşığı sazsız təsəvvür etmək çətindir. Aşığı bu sənətin beş ünsürü formalaşdırıb, müstəqil sənətkar kimi yetişdirib, sənət meydanına çıxarıb: Səs – avaz; Saz – musiqi; Şeir – mahnı; Rəqs və ya tərz hərəkət; Aktyorluq və natiqlik” (Pirsultanlı, 2010, s. 14). Bu deyilən müsbət keyfiyyətlər Naxçıvan aşıqlarının yaradıcılığında çoxluq təşkil edir. Yəni XX əsr Naxçıvan aşıqları da öz orijinal yaradıcılıqları ilə xüsusi olaraq seçilir. Çünki “aşiq yaradıcılığında zaman-zaman ideyalılığın müəyyən istiqamətləri olub və bu istiqamətdə də zənginləşmə keçirib” (Allahmanlı, 2011, s. 247). Naxçıvan aşıqlarını mühitdən kənarında tanıdan əsas keyfiyyətlərdən biri də onların qüvvətli yaddaşa, hafizəyə malik olmasıdır. Ona görə də istər ustad aşıqlar, istərsə də ifaçı aşıqlar saysız-hesabsız aşıq şeirini onlarla dastanı əzbərdən bilirlər. Qeyd olunan bu hallar aşıqlar üçün vacib şərtlərdən hesab edilir. Qüvvətli yaddaş və istedadın nəticəsində bu bacarıqlı nəğməkarlargünlərlə, həftələrlə, hətta aylarla məclis aparıb çalıb oxuya bilirlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, XX əsrdə Naxçıvanın aşıq mühitinin bir çox sənətkarının yaradıcılığı toplanmış müəyyən kitablarda, əsasən də Naxçıvan folklor antologiyasında nəşr olunmuşdur. XX əsr Naxçıvan aşıqlarının həyat və yaradıcılığı aşıq poeziyası baxımından çox qiymətlidir. XX əsrdə yaşayıb yaranan aşıqlardan biri də Aşıq Fətullahdır. Görkəmli aşığın həyat və yaradıcılığı kitablarda müxtəlif variantlarda verilmişdir. Belə ki, bu istedadlı aşığın “Naxçıvan folklor antologiyası” kitabında “1920-ci ildə Babək rayonunun Şıxmahmud kəndində” anadan olması, sonradan Naxçıvanın Şıxmahmud kəndinə köçməsi qeyd olunmuşdur. Poeziyasına nəzər saldıqda Aşıq Fətullahın

istedadlı və yaradıcı aşıq olduğunu öyrənirik. Aşığın “İstər könlüm”, “Dodaq-dodağa”, “Zülflərin”, “Meydan”, “Dağ-dağa”, “Gəlin” və s. kimi şeirləri məzmun və mövzu baxımından çox dəyərli əsərlərdir. Dövrünün xanım aşığı içərisində öz yaradıcılığı və bacarığı ilə seçilən Aşıq Nabat 1914-cü ildə Şərur elində dünyaya göz açmışdır. İstedadlı aşıq yaşadığı bütün çətinliklər onun məcbur olaraq Bərdəyə köçməsinə səbəb olmuş, daha sonra da Yevlaxda qərarlaşmışdır. Aşıq Nabatın yaşadığı enişli-yoxuşlu tale yolları onu bir müddət keçəndən sonra yenidən Şərura qaytarmışdır. “Mənim”, “Mən oldum”, “Həkimə”, “Dəymə”, “Yaxşıdır”, “Neyləyibdir”, “Bu dünyada” və s. şeirlərində aşığın çəkdiyi əzablar, vətən həsrəti, keçirdiyi xəstəlik, yaşadığı ağır həyat əks olunmuşdur. XX əsrin görkəmli aşığılarından biri olan Aşıq Yusif 1930-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Sədərək kəndində anadan olmuşdur. Naxçıvan aşıq mühitinin bu istedadlı aşığı aşıq şeirinin bir çox şəkillərində şeirlər yazmışdır. Onun şeirləri, xüsusilə də bayatıları el arasında geniş yayılıb. Aşığın haqqında bir çox rəvayətlər yaranmışdır. Aşıq Yusifin bizə qədər gəlib çatan deyişmələrindən görünür ki, o həm yaradıcı, həm də ifaçı aşıq kimi şöhrət qazanmışdır.

XX əsr Naxçıvan aşıq mühitinin yetişdirdiyi sənətkarlardan biri də Aşıq Hüseyn Muradovdur. Aşıq Hüseyn Muradov öz məharəti, bacarığı ilə xalq arasında hörmət qazanan görkəmli aşıqdır. O, 1932-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikasının Babək rayonunun Çəşməbasar kəndində anadan olub. Sonralar Ordubad rayonunun Tivi kəndində yaşamış, orada yaradıcılıqla məşğul olmuşdur. Aşığın yazdığı çox sayıda şeirlərdən, təəssüflər olsun ki, yalnız bir qismi kitablarda yer almışdır. Görkəmli aşığın şeirlərində vətən sevgisi, yurd sevgisi öz əksini tapmışdır. Bu, aşığın vətəninə, elinə-obasına olan məhəbbətinin bir təzahürüdür. XX əsr Naxçıvan aşığı içərisində Aşıq İslamın da adı çox hörmətlə və ehtiramla anılır. 1898-ci ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası Şahbuz rayonunun Biçənək kəndində doğulmuş Aşıq İslamın bizə qədər çox az yaradıcılığı gəlib çatmışdır. Hətta aşığın bir neçə dastan

sahibi olması da qeyd edilir: “Deyilənə görə, “İslam və Ceyran”, “Fərhad və Nazlı” dastanlarının müəllifidir”.

Bir digər istedadlı sənətkar Aşıq Hidayət 1932-ci ildə Aşıq İslamın ailəsində dünyaya göz açmışdır. O, aşıqlıq sənətini və onun sirlərini ilk olaraq atasından öyrənmiş, onun davamçısı olmuşdur. Görkəmli aşıq həm məclislər aparmış, həm də dastanlar demişdir. Öz yaradıcılığı və məharəti ilə yaddaşlarda iz qoymuşdur. “Sərvnaz”, “Dedim”, “Olmaz” adlı şeirləri Naxçıvan folklor antologiyasında verilmişdir.

XX əsr Naxçıvan aşıq mühitində özünəməxsus yeri olan, öz dəsti-xətti ilə seçilən aşıqlardan biri də Aşıq Fərruxdur. Aşıq Fərrux 1937-ci ildə Şahbuz rayonunun Kükü kəndində dünyaya göz açıb. Aşıq Fərrux “Baş sarıtel”, “Cəlili”, “Dübeyti”, “Naxçıvan çuxuru” və başqa saz havalarını ustalıqla ifa edən sənətkarlardan biridir. Aşıq Fərrux “Könlüm”, “Yavaş-yavaş”, “Naxçıvana gün doğubdur”, “Deyərlər”, “Telli sazım”, “Heydərim”, “Dünya”, “Mənası nə” və s. şeirlərin müəllifidir. Aşığın həyatı və yaradıcılığı haqqında alim Ə.Qədimov geniş məlumat vermişdir. Naxçıvan mühitinin yetişdirdiyi bir digər aşıq da Aşıq Cəfərdir. Aşıq Cəfər 1905-ci ildə Şərur rayonunun Şahbulaq kəndində anadan olub. Yaradıcılığı geniş şəkildə dövrümüzə qədər gəlib çatmamışdır. Görkəmli aşıq təkcə doğulduğu Şərur rayonunda deyil, həmçinin Azərbaycanın digər yerlərində də tanınmış, şöhrət qazanmışdır. Bir çox şeirlərin və aşıq rəvayətlərinin müəllifi olan Aşıq Cəfər 1989-cu ildə dünyasını dəyişmişdir.

XX əsr Naxçıvan aşıqları içərisində öz yaradıcılığı ilə seçilən aşıqlardan biri də Aşıq Əbülfəz Kəngərliyədir. O, 1944-cü ildə Şərur rayonunun Şahtaxtı kəndində anadan olub. Aşıq Əbülfəz ustad yanında yetişmiş sənətkardır. Özünün dediyinə görə o bu sənətin sirlərini Aşıq Bayraməlidən, Aşıq Quludan, Aşıq Əlidən öyrənmişdir. Həmçinin o, 1965-ci ildən müxtəlif tədbirlərdə

iştirak etmişdir. Aralıq, Qarabağlar, Şəhriyar kəndlərində qurulan aşiq məclislərində, eləcə də Türkiyənin İqdır, Ərzurum şəhərlərində təşkil olunan məclislərdə də iştirak etmişdir. Deyilənə görə 30-a qədər dastan bilir. Bundan başqa o, “Göyçə yolu”, “Şirvan yolu” kimi bir çox aşiq havalarının da mükəmməl ifaçısıdır. Qoşma, gəraylı divaniləri mövzu rəngarəngliyi ilə seçilir.

Beləliklə, XX əsr Naxçıvan aşiq mühiti aşiq poeziyasının geniş yayıldığı və aşiq məktəblərinə təsir etdiyi kimi onlardan da bəhrələndiyi bir dövrdür. Əslində hər zaman yenilənən aşiq mühitlərinin sənətkarları çox vaxt bilinən qoşma, gəraylı, tənris kimi formalara yeni məzmun gətirmiş, bəzən də yeni məzmunu yeni formada verməklə aşiq sənətini zənginləşdirmiş, bu sənətə yeni mənə ilə yanaşı yeni məzmun və ruh da gətirmişlərdir. Bu da onu deməyə əsas verir ki, bu gün Naxçıvan aşiq mühiti tənəzzülə uğrasa da, XX əsrin sonlarına qədər inkişaf edən bir xətlə yoluna davam etmiş, XXI əsrdə yenidən birlik formasında bir araya gəlmişdir.

Ədəbiyyat

1. Allahmanlı, M. (2011). *Aşiq yaradıcılığının inkişaf mərhələləri*. Elm və təhsil.
2. Azərbaycan dastanları (cild. 3). (2005). Ə. Axundov (Tərt.). Lider.
3. İsmayılov, H., Qəniyev, S. (Tərt.). (2006). Azərbaycan folklor antologiyası: Dərbənd folkloru. (Kitab 14). Səda.
4. Babayev, İ., & Əfəndiyev, P. (1970). *Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı*. Maarif.
5. Pirsultanlı, S. P. (2010). *Azərbaycan aşiq poeziyasında və yazılı poeziyada tənrisin inkişaf tarixi*. Gəncə Dövlət Universiteti.
6. Təhmasib, M. (2010). *Seçilmiş əsərləri* (Vol. 1). Mütərcim.

Ulu öndər Heydər Əliyevin düşüncələrində Mirzə Cəlil irsinin zəruriliyi haqqında

Şərəbanı Məmmədova

Açar sözlər: *Heydər Əliyev, Mirzə Cəlil, publisistika, dram əsərləri, milli ideologiya, çağdaş elmi baxış*

Keywords: *Heydar Aliyev, Mirza Jalil, journalism, drama, national ideology, contemporary scientific view*

Böyük demokrat ədib, azərbaycançı Cəlil Məmmədquluzadənin redaktoluq etdiyi “Molla Nəsrəddin” jurnalı bütün Yaxın və Orta Şərqdə mətbuatın inkişafında mühüm rol oynamış, Azərbaycan publisistikasına azərbaycançılıq düşüncəsi gətirmiş, Vətənin, dilin, millətin, dünya tərəqqisinə qoşulub, sayılıb-seçilməsi ideyasını yaradıcılığının əsas devizi kimi qəbul etmişdir. Yaradıcılığının ilk illərindən ömrünün sonunadək milli mübarizəni məslək kimi, ideya mübarizəsi kimi qəbul edən Cəlil Məmmədquluzadə Azərbaycanın varlığının hərtərəfli əks etdirmişdir (Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı, 2009). Ədibin və “Molla Nəsrəddin jurnalının fəaliyyəti, mövzu dairəsi və poetik xüsusiyyətləri haqqında sanballı dəyərləndirmələr mövcuddur. Bu dəyərləndirmələr içərisində ümummillə lider Heydər Əliyevin fikirləri diqqəti daha çox cəlb edir. Ümummillə liderin çıxışlarında bu mövzuda ifadə olunan fikirlər elmi xarakteri ilə seçilir və mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Naxçıvan Dövlət Universiteti, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan, Azərbaycan
E-poçt: serebani@gmail.com

“Bizim XX əsr ədəbiyyatımızda ən fəxr etdiyimiz şəxsiyyətlər Sabirdir, Cəlil Məmmədquluzadədir” (Əliyev, 1999, s. 242) deyən Ulu öndər Cəlil Məmmədquluzadə haqqında danışarkən onun fəaliyyətinə belə qiymət verirdi: “Əgər Cəlil Məmmədquluzadə kimi şəxsiyyət dünyaya gəlməsəydi, öz fəaliyyətini göstərməsəydi, əgər “Molla Nəsrəddin” jurnalı yatmış insanları qaranlıqdan çıxarmağa çalışmasaydı, əgər onun “Ölülər” əsəri insanların gözünü real dünyaya açmasaydı xalqımız bu qədər inkişaf edə bilməzdi (Əliyev, 1999, s. 249)”. Dahi lider öz məruzə və çıxışlarında Cəlil Məmmədquluzadənin həyatı və fəaliyyəti barədə öz dəyərli fikirlərini sistemli və elmi şəkildə izah edir, yazıcının müxtəlif əsərlərini təhlil edir, Mirzə Cəlil irsinə tarixilik və müasirlik prizmasından yanaşırdı: “Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığı elə bir dəryadır ki, o dəryanın dibinə gedib çatmaq, hamısını əhatə etmək mümkün deyildir” (Mamedova, 2013).

XX əsrin əvvəllərində həm daxili, həm də Rusiya və Qafqaz hökumət dairələrinin təqiblərindən bir an belə yaxa qurtara bilməyən böyük ictimai xadim həm ədəbi, həm də ictimai fəaliyyətində Azərbaycan xalqının milli oyanışı, tərəqqisi və dirçəlişi, həmçinin müstəqilliyi uğrunda mübarizəni dayandırmamış, hətta ətrafında dövrünün təhsili, açıq fikirli şəxslərini birləşdirə bilmişdi. Ulu öndər Cəlil Məmmədquluzadənin bu fəaliyyətinə belə qiymət verirdi: “Əgər Cəlil Məmmədquluzadə kimi şəxsiyyət dünyaya gəlməsəydi, öz fəaliyyətini göstərməsəydi, əgər “Molla Nəsrəddin” jurnalı yatmış insanları qaranlıqdan çıxarmağa çalışmasaydı, əgər onun “Ölülər” əsəri insanların gözünü real dünyaya açmasaydı, xalqımız bu qədər inkişaf edə bilməzdi (Əliyev, 1999, s. 249)”.

Dahi lider Mirzə Cəlil irsinə tarixilik və müasirlik prizmasından yanaşırdı. Cəlil Məmmədquluzadə irsini xalqımız üçün mənəvi dayaq, mənəviyyat mənbəyi kimi qiymətləndirərək bu irsə xalq

və dövlət mənafeyindən yanaşır, dəyişən zaman və şərait daxilində yeni yanaşma zərurətinin olmasını vurğulayırdı. Bədii sözün qüdrətinə inanan və arxalanan ulu öndər dövlət quruculuğu prosesində, milli ideologiyanın yaranmasında Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” jurnalının təsir gücünü yüksək qiymətləndirərək ondan düzgün istifadə etməyi təklif edir, xalqın milli şüurunun formalaşmasında “Molla Nəsrəddin” və Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının əhəmiyyətini dəfələrlə qeyd edirdi: “Cəlil Məmmədquluzadə dühası “Molla Nəsrəddin” jurnalında öz əksini tapdı (Ədəbiyyat qəzeti, 2013). “Molla Nəsrəddin”, onun vasitəsilə Cəlil Məmmədquluzadə və jurnalın işinə cəlb olunmuş Azərbaycanın başqa mütəfəkkir adamları, xalqımızın milli şüurunun formalaşmasında, milli ruhun yüksəldilməsində, milli oyanışda böyük rol oynadılar” (Əliyev, 1999, s. 242).

Ümummilli lider bu məsələni həm milli ideologiyanın tərkib hissəsi, həm də milli siyasət konsepsiyasının hədəfi kimi dəyərləndirdi. Görkəmli dövlət xadimi Cəlil Məmmədquluzadənin ədəbi fəaliyyətini azərbaycançılıq ideologiyasının ifadə forması hesab edir, yazıçının milli ideologiyanın təşəkkülündə mühüm rol oynayan azərbaycançı ideoloq kimi səciyyələndirirdi. Bu baxımdan hər iki şəxsiyyəti məsləkdaş və silahdaş hesab etmək mümkündür (Əfşar, n.d.). Tam əminliklə onu qeyd etmək istərdik ki, Heydər Əliyev və Cəlil Məmmədquluzadəni xalq inkişafa aparan məqsəd, yol və əqidə birliyi, milliliyə, milli yaddaşa olan sadıqlıq hissi birləşdirmişdir. Azərbaycançılıq ideologiyasının publisistikaya Məhəmməd Ağa Saxtaxtı, bədii ədəbiyyata Cəlil Məmmədquluzadə, siyasi fikrə Heydər Əliyevin gətirməsi fikri elmi ədəbiyyatda öz əksini tapmışdır (Həbibbəyli, 2013, s. 80). Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığının Heydər Əliyev təliminə və milli ideologiyaya uzaqgörənliklə xidmət etməsi dahi öndərin nəzərindən yayınmamışdır. Cəlil

Məmmədquluzadənin yaradıcılığında milliliklə bəşəriyyətin vətdətini görəni dahi lider buna xüsusi önəm vermiş, sənətkarın yaradıcılığını əvəzsiz xidmət hesab edərək demişdir: “Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığında milli xüsusiyyətləri, eyni zamanda bəşəri dəyərləri əks etdirən fikirlər bizim milli ideologiyanın yaranması üçün böyük bir vasitədir, böyük bir sərvətdir (Novruzov, 2007). O dövrdə həm milliliyə bağlı olmaq, həm dünyəvi, ümum bəşəri dəyərləri qiymətləndirmək, onları öz yaradıcılığında əks etdirmək və xalqımızın ümumi səviyyəsini qaldırmaq cəhdləri böyük vətəndaşlıq cəsarəti idi, böyük xidmətdir və biz bunu daim qiymətləndirməliyik. Ona görə də Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığı, bu gün bizim milli ideologiyanın formalaşmasına, yaranmasına və onun konsepsiyasının elmi şəkildə hazırlanmasına çox kömək edə bilər və çox kömək edəcəkdir (Əliyev, 1999, s. 243). Təsadüfi deyil ki, Cəlil Məmmədquluzadənin ən görkəmli tədqiqatçısı sayılan akademik İsa Həbibbəyli də yazığının əsərlərini “milli oyanış və siyasi intibah dövrünün həqiqi bədii manifesti” hesab edir, onu həm mətbuatda, həm də bədii ədəbiyyatda azərbaycançılıq məfkurəsinin qüdrətli ideoloqu adlandırır (Həbibbəyli, 2002, s. 43).

Ulu öndər milli ideologiyanın tərkib hissəsi olan milli dilin qorunması və inkişaf etdirilməsi sahədə Cəlil Məmmədquluzadənin yaradıcılığını yüksək dəyərləndirmişdir. Mirzə Cəlilin geniş xalq kütlələrinin danışığı dilinə çox yaxından bələd olması, qəliz ərəb-fars sözlərinin və ifadələrinin əvəzinə canlı xalq dilində, sadə insanların başa düşdüyü dildə yazmasını xalqa bağlılıq və mənəvi sərvətlərimizi mühafizə etmək kimi dəyərləndirirdi. O, yazığının Azərbaycan dilinin inkişafı üçün etdiyi xidmətləri ən dəyərli fakt kimi qiymətləndirir, ümumbəşəri dəyərləri dərk edib onu öz milliliyi ilə öz ana dili ilə, öz milli kökləri ilə birləşdirdiyini, xalq dili xəzinəsinin “Molla Nəsrəddin” jurnalı vasitəsilə ədəbi dilin üzünə

açılmasını dəfələrlə vurğulamışdır (Həşimli, 2010). “Molla Nəsrəddin” jurnalını Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığının aynası” hesab edən ulu öndər “Anamın kitabı” və “Ölülər” əsərlərini cəmiyyətdəki mənəvi şikəstliyə qarşı ən təsirli mübarizə vasitələrindən biri hesab edirdi. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, ulu öndərin Cəlil Məmmədquluzadə yaradıcılığına müasirlik və tarixilik prizmasından yanaşması “Ölülər” əsərinin təhlili zamanı özünü daha aydın büruzə verir. Fəlsəfi və psixoloji cəhətdən özünəməxsus fitri istedadın məhsulu kimi qiymətləndirilən “Ölülər”i ümummilli lider dünya ədəbiyyatında analoqu olmayan əsər hesab edirdi. “Mən Şekspirdən başlayaraq bütün dram əsərlərini bilirəm, hesab edirəm ki, “Ölülər” kimi əsəri heç kim yarada bilməyib. Çünki bu mövzu özü bir fəlsəfədir, dahilikdir” (Hacıyeva, n.d.). “Ölülər” əsərindən uzun müddət din əleyhinə təbliğatda bir vasitə kimi istifadə edilməsini zamanın mənfi tələbi kimi qiymətləndirən möhtərəm dövlət xadimi bunun əksini göstərirdi: “Mən tam cəsarətlə deyə bilərəm ki, dünya ədəbiyyatında buna bərabər, buna bənzər ikinci əsər tapmaq mümkün deyildir. Bu əsər Cəli Məmmədquluzadənin həm nə qədər böyük filosof, psixoloq olduğunu, həm də onun yalnız özünəməxsus yaradıcılıq üslubunu və özünəməxsus fitri istedadını əks etdirir.

Biz “Ölülər” əsərindən bu gün də bəhrələnməliyik” (Heydər Əliyev, 1999, s. 244). Görkəmli ədəbiyyatşünas professor, mərhum Hüseyn Həşimli də bu fikirləri “Ölülər” əsərinin ədəbi-ideoloji mahiyyətinə çağdaş elmi baxışın ən mükəmməl nümunəsi hesab edir (Həbibbəyli, 2010, s. 34).

Dahi öndər bu fikirləri ilə də məhz əsas ideya xəttini - azərbaycançılıq ideyasını təbliğ edirdi. Bu yolda islami dəyərlərin millilik və müasirlikdən ayrı olmadığını, əsas qayə kimi mənəviyyat faktorunun vacibliyini vurğulayırdı. Cəlil Məmmədquluzadəyə sadəcə yazıçı, publisist kimi deyil, həm də

böyük ictimai xadim və demokrat siyasətçi kimi yanaşmağı önə çəkən dahi bu qənaətə gəlirdi ki, onun yazılarında cumhuriyyət anlayışı bu gün bizim quracağımız demokratik, hüquqi dövlət prinsipləri ilə bir səsləşir. Biz bu gün bu prinsiplər əsasında demokratik, hüquqi dövlət yaratmaq istəyirik, demokratik hüquqi cəmiyyət yaratmaq istəyirik” (Əliyev, 1999, s. 246).

Ümumiyyətlə, ulu öndərin nəzərində Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” jurnalını ən canlı müasirimiz, dünənimiz, həm də sabahımız hesab edir, qtiyyətlə qeyd edirdi ki, gələcək həyatımıza parlaq işıq saçacaqdır, yollar açacaqdır və müstəqil Azərbaycanın gələcəyə uğurla getməsinə kömək edəcəkdir.” (Əliyev, 1999, s. 248).

Ədəbiyyat

1. Ədəbiyyat qəzeti. (2013, 26 aprel).
2. Hacıyeva, M. H. (n.d.). *Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı*. Lit.az.
3. Həbibbəyli, İ. Ə. (2002). *Cəlil Məmmədquluzadə*. Çinar-Çap.
4. Həbibbəyli, İ. Ə. (2010, 5 may). Heydər Əliyevin siyasi kursu və müasir dövr. *Şərq qapısı*.
5. Həbibbəyli, İ. Ə. (2013). *Heydər Əliyev dövlətçilik təlimi və müasir dövr*. Əcəmi Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi.
6. Həşimli, H. (2010). Görkəmli dövlət xadimi Heydər Əliyev, Cəlil Məmmədquluzadə və “Molla Nəsrəddin” haqqında. In İ. Ə. Həbibbəyli, *Cəlil Məmmədquluzadə: Taleyi və sənəti*. Elm və təhsil, 196.
7. Heydər Əliyev. (1999). *Ədəbiyyatın yüksək borcu və amalı*. Ozan.
8. *Heydər Əliyev və Azərbaycan ədəbiyyatı*. (2009).

9. Mamedova, Sh. A. (2013). Mneniye obshchenatsional'nogo lidera azerbaydzhanskogo naroda Geydara Aliyeva o tvorchestve Dzhhalila Mamedkulizade. In *Sovremennaya filologiya (II): Materialy mezhdunarodnoy zaochnoy nauchnoy konferentsii* (Ufa, yanvar 2013 g.). Leto.
10. Novruzov, T. (2007). *Heydər Əliyev və ədəbiyyat məsələləri*. Bakı.
11. Əfşar, Y. (n.d.). *Heydər Əliyev dünya siyasətinin mərkəzində*. Strategiya.az.

İngilis dilçiliyində korpus dilçiliyi

Mehriban Hacızadə

Açar sözlər: korpus dilçiliyi, dil korpusları, diskurs analizi, elektron mətn dil faktları

Keywords: corpus linguistics, language corpora, discourse analysis, electronic text, language facts

Korpus dilçiliyi müasir dilçilikdə real dil nümunələrinin kompüter texnologiyaları vasitəsilə təhlilinə əsaslanan elmi istiqamətdir. Bu sahə, xüsusilə İngilis dili dilçiliyində leksika, qrammatika, diskurs analizi və dil tədrisi kimi sahələrdə mühüm rol oynayır.

Son onilliklərdə dilçilik elmində baş verən texnoloji inkişaflar yeni tədqiqat metodlarının yaranmasına səbəb olmuşdur. Bu metodlardan biri də korpus dilçiliyidir. Korpus dilçiliyi dilin real istifadəsini əks etdirən geniş elektron mətn bazalarına əsaslanaraq dil vahidlərini obyektiv şəkildə təhlil etməyə imkan verir.

Ənənəvi dilçilikdə dil faktları əsasən tədqiqatçının intuisiya və müşahidələrinə əsaslanırdı. Korpus dilçiliyində isə real dil materialları əsas tədqiqat mənbəyi kimi çıxış edir. Xüsusilə İngilis dili üzrə aparılan araşdırmalarda korpus dilçiliyi dilin strukturunu və funksional xüsusiyyətlərini daha dəqiq öyrənməyə şərait yaradır (McEnery və Hardie, 2012).

Bu tezis məqsədi korpus dilçiliyinin mahiyyətini açıqlamaq və onun İngilis dilçiliyində rolunu təhlil etməkdir. Korpus dilçiliyi dili böyük həcmli, elektron formada saxlanılan real mətnlər əsasında öyrənən dilçilik sahəsidir. Bu mətn toplusuna korpus deyilir (Biber və b., 1998). Korpuslar yazılı və şifahi dil nümunələrindən ibarət ola bilər və dilin təbii istifadəsini əks etdirir.

Korpus dilçiliyinin əsas prinsiplərindən biri empirik yanaşmadır. Yəni dil faktları statistik və funksional analiz yolu ilə araşdırılır. Ən çox istifadə olunan metodlara tezlik analizi, konkordans və kollokasiya analizi daxildir. Sinclairin (1991) fikrincə, dil vahidlərinin mənası onların digər vahidlərlə birgə istifadəsi nəticəsində formalaşır və bu münasibətlər yalnız korpus vasitəsilə sistemli şəkildə öyrənilə bilər.

Korpus dilçiliyinin tarixi XX əsrin ortalarına təsadüf edir. 1960-cı illərdə yaradılmış *Brown Korpusu* müasir korpus dilçiliyinin əsasını qoymuşdur. Bu korpus Amerika İngiliscəsinin yazılı nümunələrini əhatə edən ilk məşin oxunaqlı dil bazalarından biri olmuşdur (Biber və b., 1998).

Sonrakı dövrlərdə kompüter texnologiyalarının inkişafı daha böyük və funksional korpusların yaradılmasına imkan yaratdı. British National Corpus (BNC) və Corpus of Contemporary American English (COCA) kimi korpuslar İngilis dilinin müxtəlif janr və üslublarını əhatə edərək dilin dəyişkənliyini və inkişafını araşdırmağa şərait yaratdı.

İngilis dilçiliyində istifadə olunan korpuslar müxtəlif meyarlara əsasən təsnif edilir:

1. *Ümumi korpuslar* – dilin ümumi istifadəsini əks etdirir (məsələn, BNC).

2. *İxtisaslaşmış korpuslar* – müəyyən sahəyə aid mətnlərdən ibarət olur (akademik, hüquqi, tibbi mətnlər).

3. *Şifahi korpuslar* – danışiq dilinin transkripsiyalarını əhatə edir.

4. *Öyrənən korpuslar*– xarici dil öyrənənlərin yazılı və şifahi nümunələrini əks etdirir (Granger, 2002).

Bu korpuslar dilin funksional və struktur xüsusiyyətlərini daha dərindən öyrənməyə imkan verir. Korpus dilçiliyinin ən mühüm tətbiq sahələrindən biri leksikoqrafiyadır. Müasir İngilis dili lüğətləri real korpus materiallarına əsaslanaraq tərtib edilir və sözlərin kontekst daxilində istifadəsini təqdim edir. Digər mühüm sahə qrammatik tədqiqatlardır. Korpus əsaslı araşdırmalar göstərmişdir ki, real dil istifadəsi bəzən ənənəvi qrammatika qaydalarından fərqlənir. Biber və digərləri (1999) korpus əsaslı qrammatikanın dilin real strukturunu daha düzgün əks etdirdiyini vurğulamışlar.

Dil tədrisi sahəsində də korpus dilçiliyinin rolu böyükdür. Tez-tez işlədilən söz və konstruksiya müəyyən edilməsi tədris materiallarının daha effektiv hazırlanmasına imkan yaradır. Korpus dilçiliyinin əsas üstünlüyü onun obyektiv və real dil faktlarına əsaslanmasıdır. Böyük həcmli məlumatlar dilin statistik qanunauyğunluqlarını üzə çıxarır. Lakin bu yanaşmanın bəzi məhdudiyyətləri də mövcuddur. Hər bir korpus dilin bütün variantlarını tam əhatə edə bilmir.

Bundan əlavə, əldə edilən nəticələrin düzgün şərhini tədqiqatçının elmi hazırlığından asılıdır (McEnery və Hardie, 2012). Korpus dilçiliyi müasir İngilis dili dilçiliyinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Bu yanaşma dilin real istifadəsini öyrənməyə, daha dəqiq elmi nəticələr əldə etməyə və dil tədrisini

təkmilləşdirməyə imkan verir. Gələcəkdə texnologiyanın inkişafı ilə korpus dilçiliyinin əhəmiyyətinin daha da artacağı gözlənilir.

Ədəbiyyat

1. Biber, D., Conrad, S., & Reppen, R. (1998). *Corpus linguistics: Investigating language structure and use*. Cambridge University Press.
2. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). *Longman grammar of spoken and written English*. Longman.
3. Granger, S. (2002). *Learner English on computer*. Longman.
4. Kennedy, G. (1998). *An introduction to corpus linguistics*. Longman.
5. McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice*. Cambridge University Press.
6. Sinclair, J. (1991). *Corpus, concordance, collocation*. Oxford University Press.

Kütləvi informasiya vasitələrində dil normaları

Fəxriyyə Cəfərova

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, milli kimlik, dil normaları, sosial şəbəkələr, ictimai-siyasi proseslər*

Keywords: *Azerbaijani language, national identity, language norms, social networks, socio-political processes*

Müasir dövrdə kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyət həyatının ayrılmaz tərkib hissəsinə çevrilmişdir. İnsanlar gündəlik həyatlarında baş verən hadisələr, ictimai-siyasi proseslər, iqtisadi dəyişikliklər və mədəni yeniliklər haqqında məlumatları əsasən məhz bu vasitələrdən əldə edirlər. Televiziya, radio, qəzet, jurnal və xüsusilə də internet media geniş auditoriyaya təsir etmək gücünə malikdir. Bu səbəbdən kütləvi informasiya vasitələrinin yalnız informasiya yaymaq funksiyası yoxdur, eyni zamanda onlar cəmiyyətin düşüncə tərzini formalaşdırır, ictimai rəyə təsir edir və dil mədəniyyətinin inkişafında mühüm rol oynayır. Bu baxımdan KİV-də istifadə olunan dilin düzgünlüyü və normativliyi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Dil insanların ünsiyyət vasitəsi olmaqla yanaşı, həm də milli kimliyin əsas göstəricilərindən biridir. Hər bir xalqın dili onun tarixi, mədəniyyəti və mənəvi dəyərləri ilə sıx bağlıdır. Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin də qeyd etdiyi kimi: “Bir millətin özünü qoruması və tanınması üçün ən vacib amil onun ana dilidir. Əlbəttə, musiqi, ədəbiyyat və tarixi abidələr də millətin kimliyini göstərir, amma bunların əsası dilin mövcudluğudur.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu, filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, Naxçıvan, Azərbaycan
E-poçt: ceferova.fexriyye@mail.ru

Əgər Azərbaycan dili olmasa, milli mahnılar, musiqi və digər mədəniyyət nümunələri də olmazdı. Dil bir-biri ilə əlaqəli bütün mədəni elementlərin təməlini təşkil edir. Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi möhkəmlənməsi və inkişafı isə həm dil, həm də azərbaycançılıq baxımından böyük nailiyyətdir” (Nağısoylu, 2019).

Azərbaycan dili zəngin və mürəkkəb tarixi inkişaf yolu keçmiş, müxtəlif dövrlərdə formalaşaraq bu günkü yüksək səviyyəyə çatmışdır. Bu dil yalnız ünsiyyət vasitəsi deyil, həm də milli kimliyin, mədəniyyətin və tariximizin daşıyıcısıdır. Ona görə də Azərbaycan dilinin qorunması, zənginləşdirilməsi və düzgün istifadəsi yalnız dilçilərin deyil, bütün cəmiyyətin, təhsil sisteminin, mətbuatın və kütləvi informasiya vasitələrinin məsuliyyətidir. Xüsusilə KİV-lər və media orqanları geniş auditoriya üçün nümunə təşkil etdiklərinə görə, dilin düzgün istifadəsi və inkişafı sahəsində böyük rol oynayırlar. Hər bir vətəndaşın və cəmiyyətin üzərinə düşən bu vəzifə, Azərbaycan dilinin gələcək nəsillərə doğru və zəngin şəkildə çatdırılmasını təmin edir və milli birlik, azərbaycançılıq ideyalarının güclənməsinə xidmət edir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev 9 aprel 2013-cü il tarixində dövlət dili ilə bağlı xüsusi Sərəncam imzalamışdır. Sərəncamda “Azərbaycan dilinin qloballaşma şəraitində müasir tələblərə uyğun istifadəsi və ölkədə dilçiliyin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın təsdiqi nəzərdə tutulurdu. Sərəncamda televiziya və radio kanallarında, mətbuat orqanlarında, internet resurslarında və sosial şəbəkələrdə ədəbi dil normalarının qorunması, həmçinin in bu normaların pozulmasının qarşısını almaq üçün tədbirlərin həyata keçirilməsi xüsusi olaraq 4.1.11-ci maddədə qeyd olunmuşdur (Ağayev, 2024, s. 3).

Dil normaları dilin düzgün və vahid şəkildə işlənməsini təmin edən qaydalar sistemidir. Bu normalar orfoqrafik, orfoepik, leksik və qrammatik qaydaları əhatə edir. Orfoqrafik normalar sözlərin düzgün yazılışını müəyyən edir, orfoepik normalar isə düzgün tələffüz qaydalarını tənzimləyir. Leksik normalar sözlərin yerində və məna baxımından düzgün işlədilməsini, qrammatik normalar isə cümlələrin düzgün qurulmasını təmin edir. Bu qaydalar dilin sistemli və sabit qalmasına xidmət edir. Kütləvi informasiya vasitələrində bu normalara riayət olunması xüsusilə vacibdir, çünki burada baş verən hər hansı pozuntu qısa zamanda geniş auditoriya arasında yayılır.

Dil həm danışmaq, həm də yazı vasitəsilə öz nüfuzunu və imkanlarını göstərir. Bu, dilin ümumi, yəni ictimai prinsipinə uyğun hesab olunur. Başqa sözlə, bütün insanlar dilin qaydalarına eyni səviyyədə və tam şəkildə əməl etməlidirlər. Cəmiyyətdən gözlənilən əsas tələblərdən biri düzgün yazı və oxu bacarığıdır (Seyidov, 2002, s. 77). Buna görə də orfoepik və orfoqrafik normalara yanaşma dilin konstitusiyaya hüquqları çərçivəsində aparılmalıdır.

Dil siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri mətbuatda ana dili ilə bağlı məsələlərin işıqlandırılmasıdır. Azərbaycan dilinin qoruyucusu kimi əsas rol kütləvi informasiya vasitələrinə düşür. Ana dilinin saflığını və düzgünlüyünü qorumağa çalışan mətbuat orqanları həm onun yazı, həm də tələffüz mədəniyyətinin inkişafına töhfə verir, lakin bəzən müəyyən səhvlərə də yol verirlər.

Müasir Azərbaycan dili zəngin leksik tərkibi, inkişaf etmiş qrammatik quruluşu və ifadə imkanları ilə seçilir. Lakin dilin bu geniş potensialından düzgün və tam şəkildə istifadə olunmaması halları hələ də geniş yayılmışdır. Televiziya və radio kanallarında, internet resurslarında, mətbu nəşrlərdə və reklam

materiallarında ədəbi dil normalarının kobud şəkildə pozulması, həmçinin əcnəbi söz və ifadələrin yersiz işlədilməsi getdikcə adi hal kimi müşahidə olunur.

Kütləvi informasiya vasitələrinin dili aydın, səlis və anlaşılıqlı olmalıdır. Xəbər mətnlərində əsas məqsəd informasiyanı operativ və düzgün şəkildə çatdırmaqdır. Buna görə də burada qısa və konkret cümlələrdən istifadə olunmalı, fikirlər dəqiq ifadə edilməlidir. Lazımsız təkrarlar, mürəkkəb ifadələr və anlaşılması çətin sözlərdən qaçmaq lazımdır. Eyni zamanda, xəbər dili obyektiv olmalı, emosional və subyektiv fikirlərdən uzaq durmalıdır. Çünki xəbər ilk növbədə informativ xarakter daşıyır və oxucuya hadisə haqqında düzgün təsəvvür yaratmalıdır.

Publisistik janrda yazılan məqalələrdə isə dil daha ifadəli və emosional ola bilər. Burada müəllif öz mövqeyini ifadə edir, hadisələrə münasibət bildirir və oxucuya təsir etməyə çalışır. Lakin bu zaman da ədəbi dil normaları qorunmalıdır. Emosional ifadələrin həddindən artıq istifadəsi və ya qeyri-dəqiq söz seçimi mətnin keyfiyyətini aşağı sala bilər. Buna görə də publisistik yazılarda balansın qorunması vacibdir.

Televiziya və radio kimi audiovizual vasitələrdə dilin rolu daha da ön plana çıxır. Burada yalnız yazı yox, həm də danışq dili mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Aparıcıların və diktorların nitqi aydın, səlis və düzgün olmalıdır. Onların tələffüzündə edilən səhvlər tamaşaçılar və dinləyicilər tərəfindən tez mənimsənilir və yayılır. Bu isə dilin fonetik normalarının pozulmasına səbəb olur. Buna görə də efir işçilərinin dil hazırlığı yüksək səviyyədə olmalı, onlar mütəmadi olaraq öz nitqlərini təkmilləşdirməlidirlər.

Son illərdə texnologiyanın sürətli inkişafı və internet medianın geniş yayılması kütləvi informasiya vasitələrinin dilində yeni meyillərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Xəbər saytları və sosial media platformaları informasiyanı çox sürətlə yaydığı üçün bəzən dilin düzgünlüyünə kifayət qədər diqqət yetirilmir. Bu da orfoqrafik və qrammatik səhvlərin artmasına gətirib çıxarır. Sürət amili keyfiyyətin aşağı düşməsinə səbəb olur və nəticədə səhv formalar geniş yayılır.

Sosial şəbəkələrin təsiri ilə qeyri-rəsmi danışiq üslubu da getdikcə mediaya daxil olur. Bəzi hallarda jurnalistlər daha çox oxucu cəlb etmək məqsədilə sadə və danışiq dilinə yaxın üslubdan istifadə edirlər. Bu, müəyyən qədər anlaşılıqlı olsa da, ədəbi dil normalarının pozulmasına səbəb ola bilər. Kütləvi informasiya vasitələri hər zaman ədəbi dilin daşıyıcısı olmalı və bu normanı qorumağa çalışmalıdır.

Digər mühüm problemlərdən biri alınma sözlərin geniş yayılmasıdır. Xüsusilə ingilis dilindən gələn terminlər media dilində tez-tez istifadə olunur. Bəzi hallarda bu sözlərin Azərbaycan dilində qarşılığı olduğu halda belə, xarici formaya üstünlük verilir. Bu işə dilin saflığını pozur və onun milli xüsusiyyətlərini zəiflədir. Əlbəttə, yeni anlayışların dilə daxil olması təbii prosesdir, lakin bu zaman dilin daxili imkanlarından istifadə etmək daha məqsədəuyğundur.

Kütləvi informasiya vasitələrində dil normalarının qorunması üçün redaktə prosesinin gücləndirilməsi vacibdir. Hər bir material dərc olunmazdan əvvəl diqqətlə yoxlanılmalı, səhvlər aradan qaldırılmalıdır. Redaktorların məsuliyyəti bu sahədə xüsusilə böyükdür. Onlar yalnız texniki düzəlişlər etməklə kifayətlənməməli, həm də dilin normativliyini təmin etməlidirlər. Peşəkar redaktə sistemi media dilinin keyfiyyətini yüksəldir.

Jurnalistlərin dil hazırlığı da bu məsələdə mühüm rol oynayır. Onlar yalnız xəbəri düzgün təqdim etməyi deyil, eyni zamanda düzgün və ədəbi dildə yazmağı bacarmalıdırlar. Bunun üçün jurnalistlərin davamlı şəkildə öz üzərində işləməsi, dil qaydalarını öyrənməsi və təcrübəsini artırması vacibdir. Təlimlər, seminarlar və dil kursları bu baxımdan faydalı ola bilər.

Kütləvi informasiya vasitələri cəmiyyətin dil mədəniyyətinə birbaşa təsir göstərir. İnsanlar çox vaxt düzgün danışmaq və yazmağı nümunələrini məhz mediadan öyrənirlər. Bu səbəbdən KİV-də istifadə olunan dil yüksək səviyyədə olmalıdır. Əgər mediada səhvlər çox olarsa, bu, cəmiyyətin ümumi dil səviyyəsinin aşağı düşməsinə səbəb ola bilər. Əksinə, düzgün və zəngin dil nümunələri insanların nitq mədəniyyətini inkişaf etdirir.

Dil mədəniyyəti yalnız düzgün danışmaq və yazmaqdan ibarət deyil, həm də dilə hörmətlə yanaşmağı tələb edir. Kütləvi informasiya vasitələri bu hörmətin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Onlar dilin gözəlliyini, zənginliyini və ifadə imkanlarını nümayiş etdirməlidir. Bu isə yalnız ədəbi dil normalarına riayət etməklə mümkündür.

Nəticə etibarilə, kütləvi informasiya vasitələrində dil normalarının qorunması müasir cəmiyyət üçün son dərəcə vacibdir. Bu məsələ yalnız dilçilik sahəsi ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda mədəni və sosial əhəmiyyət daşıyır. KİV-də düzgün və normativ dilin istifadəsi cəmiyyətin ümumi inkişafına müsbət təsir göstərir, dilin qorunmasına və zənginləşməsinə xidmət edir. Müasir dövrdə yaranan problemlərə baxmayaraq, bu sahədə müsbət nəticələr əldə etmək mümkündür. Bunun üçün həm jurnalistlərin peşəkarlığı, həm redaktorların məsuliyyəti, həm də ümumi ictimai yanaşma mühüm rol oynayır. Azərbaycan dilinin gələcəyi onun bu gün necə istifadə olunmasından asılıdır və bu

baxımdan kütləvi informasiya vasitələrinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür.

Ədəbiyyat

1. Ağayev, E. B. (2024). *Müasir Azərbaycan ədəbi dilində sintaktik səviyyədə norma pozuntuları* (Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın avtoreferatı).
2. Nağısoylu, M. (2019, 21 fevral). Ana dilimiz: Millətin varlığı və qürur mənbəyi. *525-ci qəzet*.
3. Seyidov, Y. (2002). *Demokratiyanın uzun yolu*. Bakı Dövlət Universiteti.

Qırğız komuzunun mifoloji kökləri və epik ənənədə rolu

Jalə Nağıyeva

Açar sözlər: *Qırğız komuzu, mifoloji köklər, epik ədəbiyyat, Manas dastanı, türk mifologiyası, milli-mədəni yaddaş, akın sənəti*

Keywords: *Kyrgyz komuz, mythological roots, epic literature, Epic of Manas, Turkic mythology, national cultural memory, akyn tradition*

Qırğızları başqa millətlərdən fərqləndirən, xalq kimi formalaşdıran müqəddəs mifoloji məfhumları vardır: at, yurta, İssık-kul gölü, komuz, qalpaq, Manas və Ala-Too dağları. Komuz qırğız xalqının milli-mənəvi yaddaşında sadəcə musiqi aləti deyil, həm də kollektiv ruhun, tarixi yaddaşın və mifoloji təfəkkürün daşıyıcısıdır. Türk xalqlarının qədim musiqi ənənəsində mühüm yer tutan bu alət qırğız etnik kimliyinin ayrılmaz simvoluna çevrilmişdir. Komuz həm mifoloji düşüncədə, həm də epik ənənədə qəhrəmanlıq, vətən sevgisi, azadlıq və milli birlik ideyalarının ifadə vasitəsi kimi çıxış edir.

Mifoloji köklər

Komuzun yaranışı ilə bağlı əfsanələr onun təbiətlə, heyvanlarla və kosmik harmoniya ilə bağlılığını göstərir. “Kyuu atası Kambarkan”- Ovçu Kambarkan haqqında rəvayətdə Kambarkanın dələnin quru bağarısağından və ağacdən komuz yaratmasından bəhs olunur.

Mifoloji mətnlərdə komuzun üç siminin sədalarının üç qaçağan atın dirnaqlarının tappılısını xatırlatması, at kultu ilə əlaqəni, bülbülün melodiyaları öyrətməsi motivi musiqinin ilahi mənşədən gəldiyini vurğulayır. “Bülbül komuz” əfsanəsində göstərilir ki, bir dəfə bülbül gəlib Qoca komuzçuya ona komuz kimi oxumağı öyrətməyini rica edir. Buradan o incənc qalıb ki, komuz bülbülə oxumağı öyrədib. “Manas” dastanında komuzun qaysı ağacından hazırlanma prosesi təsvir edilir, ağac kultu ilə bağlılığı gücləndirir. Bu faktlar komuzun mifoloji dünyagörüşdə sakral atribut olduğunu təsdiqləyir.

Epik ənənədə rolu

Komuz qırğız epik irsində dastanların emosional atmosferini yaradan əsas elementdir. Rəvayətə görə, komuz Manasın dövründən gəlib çıxmışdır. Manasçılar və akınlar komuz vasitəsilə qəhrəmanlıq ruhunu dinləyiciyə çatdırmış, xalqın tarixi yaddaşını nəsil-dən-nəslə ötürmüşlər. “Manas” dastanında komuz azadlıq, birlik və müqavimət ideyalarının simvolu kimi çıxış edir. “Kökoy kesti”, “Sınqan buqu” kimi melodiyalar xalqın dərdini, iztirabını və azadlıq arzusunu ifadə edir.

Komuzçuların ictimai rolu

Qırğızlar komuzçularla bütün dövrlərdə fəxr etmişlər, onlar müqəddəs hesab olunmuşdur. Böyük akın və komuzçu Toqtoqulun faciəvi həyatı barədə xalq arasında xeyli rəvayətlər dolaşır. İlk dəfə komuzda ifa olunan hava “Get, Buka” havasıdır. “Get, Buka! “deyərk, qırğızlar işğalçı monqolları lənətləyirdilər. Buka mo qolların qırğızlar üzərindəki canişini idi. Toktoqul Satılqanov, Atay Oqombayev kimi komuzçular yalnız musiqiçi deyil, həm də milli yaddaşın qoruyucuları hesab edilmişlər. Onların ifasında komuz milli ruhun və epik ənənənin yaşamasına xidmət etmişdir. Komuzçuların fəaliyyəti epik ənənənin davamlılığını təmin etmiş, xalqın tarixi yaddaşını canlı saxlamışdır.

Kollektiv yaddaşın qorunması

Komuz epik ənənədə kollektiv yaddaşın qorunmasına xidmət edir. O, xalqın tarixi təcrübəsini gələcək nəsillərə ötürür, milli kimliyi və mənəvi dəyərləri yaşadır. Beləliklə, komuz epik mətnlərin sadəcə musiqi müşayiəti deyil, həm də milli yaddaşın daşıyıcısıdır.

Komuz qırğız xalqının mifoloji düşüncəsi ilə epik yaddaşını birləşdirən mühüm mədəni simvoldur. Onun yaranışı ilə bağlı əfsanələr qədim türk mifologiyasının izlərini qoruyub saxlayır, epik ənənədə isə komuz xalqın qəhrəmanlıq ruhunun, azadlıq idealının və milli kimliyinin ifadəsinə çevrilir. Komuzun melodiylarında həm xalqın keçmişi, həm də mənəvi yaddaşı yaşayır. Buna görə də komuz qırğız epik-mədəni sistemində sadəcə musiqi aləti deyil, milli ruhun və kollektiv yaddaşın canlı daşıyıcısıdır. Qırğızlara görə, komuz ruh kimi ölümsüzdür. Nəsillər gəlir, gedir, ancaq komuzun nəğmələri xalq yaşadığıca yaşayacaq.

Akademik yazı üslubu

Natəvan Məmmədzadə^{1*} , Zülfüyyə Qəhrəmanova¹ ,
Aytac Əliyeva²

Açar sözlər: akademik yazı, yazı üslubu, yazı xüsusiyyətləri, akademik yazı növləri, tədqiqat obyektləri

Keywords: academic writing, writing style, writing characteristics, academic writing types, research objects

Akademik yazı dəqiqliyi, obyektivliyi, aydın strukturu və formal tonu ilə xarakterizə olunan akademik məqalələr üçün yazı üslubudur. Onun məqsədi şəxsi olmayan konstruksiyalardan istifadə etməklə, emosionallıq və bədii vasitələrdən qaçmaq, istinad və biblioqrafiyaları düzgün formatlaşdırmaqla əsaslandırılmış və əsaslandırılmış məlumatları təqdim etməkdir. Əsas prinsiplər beynəlxalq akademik auditoriya üçün qısalıq, inandırıcılıq və məntiqli təqdimatdır.

Akademik yazı tədqiqatçılara öz işlərinin nəticələrini təqdim etməyə, fikir və kəşflər mübadiləsi aparmağa imkan verən elmi işlərdə əsas bacarıqdır. O, məlumatların təqdimat formatını standartlaşdırmağa kömək edir, çünki üslub ənənələri ölkələr arasında çox fərqli ola bilər.

---

¹ Gəncə Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

² Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti, Bakı, Azərbaycan

* Məsul müəllif: E-poçt: natavan.mammadzade@gdu.edu.az

Məsələn, ərəb elmi ictimaiyyətinə daha çox effekt əldə etmək üçün eyni fikri bir neçə dəfə təkrarlamaq adi haldır. İngilislər əsas fikrin qısa və birbaşa ifadəsinə, ardınca isə arqumentasiyaya can atırlar. Rusdilli elm adamları çox vaxt mürəkkəb ifadələrlə uzun-uzadı söhbətlərə həvəsi ilə seçilir.

Beləliklə, əsas məqsəd tədqiqatçılara intellektual işlərini mədəni və linqvistik maneələr arasında asanlıqla başa düşülən şəkildə strukturlaşdırmağa kömək etməkdir. Bu, təkcə biliklərin yayılmasını asanlaşdırmır, həm də redaktə və tərcümə prosesini sadələşdirir, mətnləri daha geniş beynəlxalq auditoriya üçün daha əlçatan edir.

Akademik yazını müxtəlif janrlara və üslublara bölmək olar. Bu janrların hər birinin özünəməxsus tələbləri və standartları var, lakin onların hamısı sadəlik, dəqiqlik və məntiqi təqdimatın ümumi prinsipləri ilə birləşir.

Referat ilkin mənbəyə istinad etmədən orijinal mətnin əsas ideyalarına və arqumentlərinə diqqət yetirərək digər əsərlərin qısa xülasəsidir.

Esselər, müəlliflərin müəyyən bir mövzu ilə bağlı öz fikirlərini və arqumentlərini inkişaf etdirdikləri qısa yazılardır.

Kurs işləri konkret problemin və ya mövzunun tədqiqi və təhlilini ehtiva edən uzun mətnlərdir. Seminar işləri tələbələrdən mövzunu dərinlən başa düşməyi, məlumat toplamaq və təşkil etmək bacarığını, nəzəri bilikləri praktikada tətbiq etmək bacarığını tələb edir.

Dissertasiyalar elmi işçinin elmi dərəcə və ya elmi dərəcə almaq üçün yazdığı ixtisas işləridir. Onlar namizədin bir neçə aydan bir

neçə onilliklərə qədər olan müddətdə apardığı tədqiqatın nəticələrini ümumiləşdirir.

Tədqiqat — bu təsnifat ilkin tədqiqatdan tutmuş icmal məqalələrə qədər müxtəlif iş növlərini əhatə edir.

Akademik yazıya yiyələnmək həyatınızı əhəmiyyətli dərəcədə asanlaşdırır: onun prinsip və qaydalarını mənimsəməklə siz elmi məqalələr yazmağa sərf olunan vaxtı azalda və redaksiya tərəfindən təsdiqlənmə ehtimalını artır bilərsiniz. Bu bacarıq aydınlığı, dəqiqliyi və inandırıcılığı təmin edərək elmi işi geniş auditoriya üçün əlçatan və dəyərli edir.

Əhməd Cavad lirikasında əks etdirilən türkçülük, turançılıq görüşləri

Həmayıl Həsənova

Açar sözlər: *Azərbaycan, İstanbul, türk, turançılıq, Osmanlı, İslam*

Keywords: *Azerbaijan, Istanbul, Turk, Turanism, Ottoman, Islam*

Əhməd Cavad lirikasında türkçülük, turançılıq, yəni Türk birliyi məsələsi digər mövzulardan daha çox üstünlük təşkil edir. Bu da məşhur milli romantik şairimiz Ə.Cavadın türk milləti, onun dili, ədəbiyyatı, tarixi, əxlaqı, etika, estetikasına olan böyük sevgisindən irəli gəlmişdir. Hətta Əhməd Cavad Türk birliyi ideologiyasını reallaşdırmaq üçün Osmanlı dövlətinin Balkan dövlətləri ilə etdiyi savaşa və Birinci Dünya müharibəsində türklərin düşmənləri ilə apardıqları döyüşlərdə türklərin lehinə olaraq birbaşa iştirak etmişdir. Əhməd Cavad “Cəmiyyəti-Xeyriyyə”nin rəhbərinin köməkçisi və katibi olaraq qardaş Osmanlı dövlətinə Birinci Dünya müharibəsi zamanında hər cür kömək göstərilməsinə böyük səy göstərmiş və kömək fəaliyyətlərində bilavasitə iştirak etmişdir.

“İstanbul” şeirində Ə.Cavad qardaş Osmanlı dövlətinin başına gələn bütün bəlaları Azərbaycan xalqının faciəsi kimi verir. Şair bir Azərbaycan oğlu olaraq İstanbulun yadellilər tərəfindən işğal edilməsindən çox təsirlənir, dərdə düşür, onun qəlbi sızıldayır, qardaş Osmanlı dövlətini düşdüyü fəlakətlərdən xilas etmək üçün çarə axtarır.

Bu şeirdə işlədilən “Ah, ey solğun yüzlü, dalğın İstanbul!” (Cavad, 2005, s. 132) ifadəsi bütün Türk-müsəlman dünyasının faciəsini, qəmini, dərdini əks etdirir. Çünki Bizansın paytaxtı olan Konstantinopol Fateh Sultan Mehmet tərəfindən alınıb İstanbul adlandırılmış, bu hadisə İslam dünyası üçün çox vacib bir hadisə olduğuna görə İstanbulun yadellilər tərəfindən işğal olunması həm də İslam aləmi üçün böyük faciə hesab olunur.

“Nə gördümsə” şeirində qardaş Osmanlı dövlətinin müharibədə başına gələn faciələr əks etdirilmişdir. Lirik qəhrəman qardaş ölkəyə gedir və burada bir məclis görür. Elə bilir ki, bu toy mərasimidir, sonra anlayır ki yas mərasimidir. İnsanlar qəm-qüssəyə düşər olub, gülən, oynayan yoxdur. Minarələrdə azan oxunmur, minbərlərdə moizə deyilmir. Ölkədə vəziyyət o qədər gərgindir ki, illər keçsə də bu diyarın üstündən qara buludlar tez çəkilməyəcək, bu ölkəyə xoşbəxtlik çox çətinliklə gələcəkdir. Ə.Cavada görə vicdanlı hər bir türk, müsəlman şəxs Osmanlı dövlətinin başına gələn bu müsibətlərə sevinməməlidir.

Vicdan mənə əmr edir ki:
Belə gündə bayram etmə!
Quran mənə yol göstərir:
Yoxsulları məyus etmə! (Cavad, 2005, s. 118)

1918-ci ilin 4 iyun tarixli Batum müqaviləsinin şərtlərinə görə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti hərbi yardıma ehtiyacı olduğu

zaman Osmanlı dövlətinə müraciət etsə Türk hökuməti ona kömək etməlidir.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti yarandığı gündən imperialist-separatçı qüvvələr onu məhv etməyə çalışırdılar. Çar Rusiyasının generalı Denikin ordusu və ermənilər Bakıda yenidən yaradılmış Mərkəzi Kəspə adlı oyuncaq hökumətdən istifadə edərək Bakı quberniyasını da Azərbaycanın əlindən almağa çalışırdılar. Bu hadisəyə görə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Osmanlı dövlətindən hərbi kömək istədi. Türkiyə hökuməti dərhal Azərbaycana Nuru paşanın başçılığı ilə kömək üçün ordu göndərdi və həmin ordunu Qafqaz İslam Ordusu adlandırdı. Osmanlı dövləti Azərbaycanı həm imperialist-separatçı qüvvələrdən xilas etdi, həm də Azərbaycanın öz ordusunun yaradılmasında mühüm rol oynadı.

Qafqaz İslam Ordusunun Azərbaycana gəlişi ölkədə ədəbi-mədəni, siyasi-sosial inkişafa yeni bir təkan verdi. İstiqlalçı sənətkarlar öz əsərlərində bu qələbəni, Türk əsgərlərini ilhamla tərənnüm etdilər, şəhidlərə ağı dedilər. Azadlıq amalına, Türkiyəyə, türk xalqına, türkçülüyə görə burada da Ə.Cavad öncüllərdən oldu (Məmmədli, 2010, s. 49).

Ə.Cavad “Türk ordusu” şeirində Osmanlı dövlətinin, ordusunun güclü, qüvvətli olduğunu bildirir. “Unutma Qafqaza girdiyin günü!” ifadəsi ilə bildirmək istəyir ki, Osmanlı dövləti bir türk dövlətinin torpağından yadelli işğalçıları qovmağa gəlmişdir. Şair şeirdə Turan dedikdə Azərbaycanı nəzərdə tutmuşdur. Ə.Cavad türk dövlətlərinin bir-bir adlarını sadalamağı sevməmiş, ümumi olaraq Turan adlandırmışdır. Şair “Kars qalası salam topu atdımı?” ifadəsini ermənilərin ələ keçirmək istədiyi Qarsın Türk torpağı olduğunu xatırlatmaq üçün işlətməmişdir. Ə.Cavad Osmanlı dövlətini bütün Türk-müsəlman dünyasının xilaskarı kimi təqdim etmişdir. Türk hökuməti

Azərbaycanı imperialist-separatçı qüvvələrdən xilas etdikdən sonra sanki Dağıstan da öz növbəsini gözləyir ki, düşmənlərdən onu azad etsin.

Çıxdığın gün Allah Əkbər Dağına
Dağıstan dağları qibtə eylədi!
Baxdım ki, sarayın viran tağına
“Sən gəlırsən, şən oluram!” söylədi!
(Cavad, 2005, s. 143)

Ə.Cavadın “İngilis” şeirində Azərbaycana fəlakət gətirən imperialist qüvvələrin rəzilliyi əks etdirilir və onlar bütün Türk, İslam dünyasının qəsdində duran, hətta bütün insanlığa düşmən olan qüvvələr kimi göstərilir. Bu şeirdə Azərbaycanın faciəsi bütün Türk və İslam dünyasının, ümumiyyətlə bütün insanlığın faciəsi kimi əks etdirilir. Həmin şeirdə şair Azərbaycanı, bütün Türk dünyasını düşmənlərinə qarşı mübarizə aparmağa səsləyir.

Damağında Çanaqqala ağısı,
Sənmisən türk ellərinin yağısı?
İslam dünyasının ölüm çalğısı,
Ölüm ninnisiylə yaxan ingilis!
(Cavad, 2005, s. 141)

Şeirləri təhlil etdikdən sonra bu nəticəyə gəldik ki, Ə.Cavad lirikasında əks etdirilən türkçülük, turançılıq, yəni Türk birliyi ideologiyasında ayrı-ayrı müstəqil türk dövlətlərinin bir-birlərinin dərdlərini öz qəm-qüssələri kimi dərk etmələri, düşmənlərinə qarşı birgə mübarizə aparmaları nəzərdə tutulmuşdur. Onun lirikasında əks etdirilən türkçülük və turançılıq görüşlərini İslam dinindən ayrı təsvir etmək mümkün deyil, onlar hamısı bir vəhdət, bütövlük təşkil edir.

Ədəbiyyat

1. Cavad, Ə. (2005). *Seçilmiş əsərləri*. Şərq-Qərb.
2. Məmmədli, A. (2010). *Əhməd Cavad və Türkiyə*. Elm və təhsil.

Qazi Bürhanəddin “Divan”ında ön şəkilçilər

Zəhra Əliyeva

Açar sözlər: *Qazi Bürhanəddin, ön şəkilçilər, XIV əsr Azərbaycan dili, söz yaradıcılığı, divan ədəbiyyatı*

Keywords: *Qazi Burhanuddin, prefixes, 14th-century Azerbaijani language, word formation, divan literature*

Azərbaycan dili aqqlütinativ (iltisafı) dillər ailəsinə mənsub olduğu üçün onun əsas söz yaradıcılığı mexanizmi kökə şəkilçilərin ardıcıl artırılmasına əsaslanır. Prefikslər, yəni ön şəkilçilər türk dilləri, o cümlədən Azərbaycan dili üçün təbiət-tarixi cəhətdən xarakterik deyil. Bu morfoloji vahidlər daha çox flektiv dillərə (məsələn: rus, fars, ərəb) xasdır. Lakin XIV əsr Azərbaycan ədəbi dilinin ən zəngin abidəsi olan Qazi Bürhanəddin "Divan"ı göstərir ki, həmin dövrdə dilimiz alınma ön şəkilçilərin tətbiqi baxımından olduqca universal və fəal bir mənzərə sərgiləmişdir. Qazi Bürhanəddin yaradıcılığında ərəb və fars dillərindən keçmiş ön şəkilçilər həm kəmiyyət, həm də tətbiq dairəsi baxımından diqqətli cəlb edir. Xüsusilə inkar və yoxluq bildirən prefikslər mətndə mühüm yer tutur.

Bi- və na- şəkilçiləri. Fars dilində prefiks funksiyasını yerinə yetirən bu şəkilçilər Azərbaycan dilindəki milli -siz⁴ şəkilçisinin tam semantik qarşılığıdır.

"Divan"dan götürülən nümunələr bu şəkilçilərin yüksək işləklik dərəcəsini sübut edir: Can gəlicək dilər ki, könülüm xəbər sora,/Necə xəbər verə bilə, çün *bixəbər* düşər (Qazi, 2005, s. 47). Nümunədə söz fars mənşəli *bi-* prefiksi və *xəbər* isminin birləşməsindən yaranmışdır. Burada prefiks milli *-siz⁴* şəkilçisinin funksiyasını tam mənada üzərinə götürərək "xəbəri olmayan" mənasını yaradır.

"Rast budur *namüxalif* söz dedi" (Qazi, 2005, s. 173). Burada *na-* prefiksi "müxalif olmayan", yəni "uyğun, müvafiq" mənasında çıxış edir. Şair bu söz vasitəsilə fikrin doğruluğunu və qətiyyətini vurğulayır. "Ləbi-ləlünün şərabin məni-*namurada* vergil" (Qazi, 2005, s. 399). Bu nümunədə prefiks "arzusuna çatmayan", "muradı hasil olmayan" mənasını yaradır. *-siz⁴* şəkilçisi ilə "muradsız" şəklində ifadə oluna bilsə də, "namurad" klassik poeziyanın lirik ruhuna və aşiqin kədərli obrazına daha uyğun semantik çalar daşıyır.

Aşiq ki, oynayımaya canını xam ola, Verməsə ay varın günəşə, *natəmam* ola (Qazi, 2005, s. 260). Burada prefiks bütövlüyün inkarını bildirir. "Natəmam" sözü yarımçıqlığı, kamilliyə çatmamış vəziyyəti ifadə edir ki, bu da təsəvvüfi eşqdə aşiqin fədakarlıq etmədiyi təqdirdə mənəvi ucalığa çata bilməyəcəyinə işarədir.

La- şəkilçisi. Ərəb mənşəli olan bu prefiks, Qazi Bürhanəddin "Divan"ında həm qəti inkar, həm də yoxluq mənasını ifadə etmək üçün istifadə olunur. Maraqlıdır ki, bu şəkilçi mətndə həm müstəqil morfoloji göstərici kimi, həm də artıq leksikləşmiş (sözlə bütövləşmiş) vahidlərin tərkibində çıxış edir. Əsasən isimlərə qoşularaq həmin anlayışın tam əksini və ya yoxluğunu bildirir. Azərbaycan dilindəki *-siz⁴* şəkilçisi və ya "deyil" inkar hissəciyi ilə funksional yaxınlıq təşkil edir: *Labüd* bizə bir cəfəri-təyyar gərəkdür (Qazi, 2005, s. 308). "*Labüd*" sözü ərəb

mənşəlidir və iki komponentdən ibarətdir: La: Ərəb dilində inkar bildirən ön şəkilçidir. "Yoxdur", "-sız", "deyil" mənalarını verir. Büd: Ərəb dilində "çarə", "əlac", "çıxış yolu", "ayrılmaq" mənalarını ifadə edən isimdir. Yəni, hərfi mənası "çarəsi olmayan", "başqa yolu olmayan" deməkdir. Zaman keçdikcə bu ifadə bütövləşərək (leksikləşərək) Azərbaycan dilində "mütləq", "vacib", "qaçılmaz şəkildə" mənalarında zərf və ya sifət kimi işlənməyə başlamışdır.

Türkmənşəli şəkilçilər həm yerli, həm də xarici mənşəli sözlərə qoşula bildiyi halda, ərəb-fars mənşəli prefikslər əsasən öz dil mühitlərinə aid leksik vahidlərlə məhdudlaşdı. Azərbaycan dilinin saflaşması və özünəqayıdış mərhələlərində bu prefikslərin böyük bir hissəsi ümumxalq dilindən uzaqlaşmışdır. Lakin bəzi hallarda bu şəkilçilər kök ilə elə dərəcədə qovuşmuşdur ki (leksikləşmə), onları milli qarşılıqla əvəz etmək mümkün olmamışdır. Hazırda nadan, namərd, nabeləd, natamam kimi leksik vahidlərdə müşahidə olunan na- prefiksini milli mənşəli -siz⁴ morfemi ilə əvəzləmək semantik baxımdan qeyri-mümkündür. Bunun fundamental səbəbi həmin sözlərin tarixi inkişaf prosesində kök və şəkilçinin qaynayıb-qarışaraq bölünməz bir semantik tamlığa çevrilməsidir. Sözügedən ön şəkilçilər müasir Azərbaycan dilində yeni sözlərin formalaşmasında produktivlik nümayiş etdirməsələr də, dildə sabitləşmiş arxaik konstruksiyaların tərkibində öz varlıqlarını funksional şəkildə qoruyub saxlayırlar

Qazi Bürhanəddin "Divan"ının dili Azərbaycan ədəbi dilinin təşəkkül dövründə prefikslərin necə fəal olduğunu göstərən canlı şahiddir. Bu ön şəkilçilər müasir dövrdə yeni söz yaradıcılığında fəal olmasalar da, dildə möhkəmlənmiş köklü ifadələrin tərkib hissəsi kimi tariximizi və dilimizin zənginliyini yaşadırlar. Beləliklə, prefikslərin tədqiqi Azərbaycan dilinin tarixi

morfologiyasının öyrənilməsində mühüm elmi əhəmiyyət kəsb edir.

Ədəbiyyat

1. Xəlilov, B. (2000). *Müasir Azərbaycan dilinin morfologiyası. I hissə.*
2. Qazi Bürhanəddin. (2005). *Divan.*

İÇİNDƏKİLƏR

CONTENTS

Nigar Valiyeva

Evolution of Turkological Thought: The Significance of the First All-Union Turkological Congress in the Past and Present..... 6

Sədaqət Nemətova

Muxtariyyət illərində Naxçıvanda folklorşünaslığın inkişaf istiqamətləri 12

Lalə Əsədova

Klassik normalardan müasir diskursa doğru 17

Təranə Qəbulova

Naxçıvan aşiq mühiti XX əsrdə 23

Şərəbanı Məmmədova

Ulu öndər Heydər Əliyevin düşüncələrində Mirzə Cəlil irsinin zəruriliyi haqqında..... 29

Mehriban Hacızadə

İngilis dilçiliyində korpus dilçiliyi..... 36

Fəxriyyə Cəfərova

Kütləvi informasiya vasitələrində dil normaları..... 40

Jalə Nağıyeva

Qırğız komuzunun mifoloji kökləri və epik ənənədə rolu 47

Natəvan Məmmədzadə, Zülfiyyə Qəhrəmanova,

Aytac Əliyeva

Akademik yazı üslubu 50

Həmayıl Həsənova

Əhməd Cavad lirikasında əks etdirilən türkçülük, turançılıq görüşləri 53

Zəhra Əliyeva

Qazi Bürhanəddin "Divan"ında ön şəkilçilər..... 58

Redaksiyanın ünvanı

AZ1073, Bakı şəh.,
Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: philology.isc@gmail.com

Editorial address

AZ1073, Baku city,
Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 99 807 67 68
+994 99 808 67 68
e-mail: philology.isc@gmail.com

İmzalandı: 27.05.2026
Onlayn çap: 04.06.2026
Kağız formatı: 60x84, 1/16
H/n həcmi: 4 ç.v.
Sifariş: 178

---

aem.az saytında çap edilmişdir.
Ünvan: Bakı şəh., Yasamal ray-nu,
A.M.Şərifzadə 19
Tel.: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

Signed: 27.05.2026
Online publication: 04.06.2026
Format: 60/84, 1/16
Stock issuance: 4 p.s.
Order: 178

It has been published on aem.az
Address: Baku city, Yasamal dist.,
A.M.Sharifzade 19
Phone: +994 12 510 63 99
e-mail: zengezurda1868@mail.ru

